

नेपाल

मे २००४ देखिका प्रमुख घटनाहरू:

विशेषतः श्री ५ ज्ञानेन्द्रले १ फेब्रुअरी २००५ मा शासन आफ्नो हातमा लिएपछि गृहयुद्ध चर्कियो । जसको परिणामस्वरूप युद्धरत दुवै पक्षले बारुदी सुरुङ्ग र अन्य अल्पविकसित विस्फोटक पदार्थहरूको प्रयोग पनि बढाउँदै लगे । 'ग्रामीण सुरक्षा बल' को नामले चिनिने एक स्थानीय लडाकूका अनुसार नीजको क्षेत्रमा १५०० बारुदी सुरुङ्गहरू विछ्याएको छ । बारुदी सुरुङ्ग विरुद्धको अभियान नेपाल (एन.सी.बी.एल.) ले सेप्टेम्बर ८-९, २००४ मा बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध गर्नका लागि आयोजना गरेको गोष्ठिमा नेपालका तीन प्रमुख राजनीतिक दलका प्रतिनिधिहरूको सहभागिता थियो । उक्त गोष्ठि नेपाललाई बारुदी सुरुङ्गमाथि प्रतिबन्ध लगाउन बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध सन्धिमा सही गर्न आह्वान गर्ने घोषणाका साथ सम्पन्न भयो । सञ्चार माध्यममा प्रकाशित समाचार अनुसार एन.सी.बी.एल.ले राखेको विवरणमा सन् २००४ मा शाही नेपाली सेनाले अधिराज्यका ४६ जिल्लामा बारुदी सुरुङ्ग नष्ट तथा हटाएको उल्लेख छ । सन् २००४ मा युनिसेफ र यसका साझेदारहरूले बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षा कार्य समूह स्थापना गर्न मद्दत गर्‍यो ।

बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध नीति

नेपाल हालसम्म बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध सन्धिमा सम्मिलन भैसकेको छैन । बारुदी सुरुङ्गमाथि प्रतिबन्ध लगाउने, सन्धिमा सही नगर्नुका कारण तथा कुनै समयमा सम्मिलन हुनेबारे नेपालले अहिले सम्म अत्यन्त मिश्रित सङ्केत दिएको छ ।^१

नेपालमा जारी दशक-लामो सरकार र नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) बीचको गृह युद्ध सन् २००४ मा भन्नु चर्कियो । यो अझ बढी नाटकीय ढङ्गले बढ्यो, जब श्री ५ ज्ञानेन्द्रले १ फेब्रुअरी २००५ मा जननिर्वाचित सरकारलाई हटाउने, सम्पूर्ण कार्यकारी अधिकार आफ्नो हातमा लिने, अधिराज्यव्यापी सङ्घटकाल घोषणा गर्ने, आधारभूत मानवअधिकार निलम्बन गर्ने तथा सयौं राजनीतिक नेता र कार्यकर्ताहरूलाई थुन्ने काम गरिबक्सियो । श्री ५ बाट अहिलेसम्म मानवविरुद्ध लक्षित बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध गर्ने बारे कुनै अभिव्यक्ति दिइबक्सिएको छैन ।

नेपालले न त नैरोबीमा नोभेम्बर-डिसेम्बर २००४ मा भएको बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध सन्धिको पहिलो समीक्षा सम्मेलनमा पर्यवेक्षकको रूपमा भाग लियो न त यसले जिनिभामा जून २००५ मा भएको स्थायी समितिको बैठकको अन्तर-सत्रमा नै भाग लियो । यसभन्दा अघि नेपालले फेब्रुअरी र जून २००४ मा भएको अन्तर-सत्र बैठकहरूमा भाग लिएको थियो भने राज्य पक्षको सन् १९९९, २००० र २००२ मा भएको वार्षिक बैठकहरूमा सहभागी थियो । नेपालले संयुक्त राष्ट्र संघको महासभाको बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध सन्धिलाई विश्वव्यापीकरण गर्ने प्रस्तावमा सन् १९९७ देखि हरेक वर्ष पक्षमा मतदान गर्दै आए पनि संयुक्त राष्ट्र संघकै महासभामा प्रस्ताव नं ५९/८४ मा ३ डिसेम्बर २००४ मा भने अनुपस्थित रह्यो ।

नेपाल परम्परागत हतियार अभिसन्धि तथा यसको संशोधित सन्धिपत्र II को राज्य पक्ष होइन् । बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध अभियान नेपालले सेप्टेम्बर ८-९, २००४ मा एक गोष्ठिको अयोजना गर्‍यो जसमा नेपालका तीन प्रमुख राजनीतिक दलका उच्च स्तरीय नेताहरूको सहभागिता थियो । उक्त गोष्ठिका मुख्य वक्ता तत्कालीन उप-प्रधानमन्त्री माननीय श्री भरतमोहन अधिकारीले भन्नु भयो, “बारुदी सुरुङ्गको नराम्रो पक्ष के हो भने यसले निर्दोष नागरिकहरू विशेष गरी महिला तथा बालबालिकालाई बिना भेदभाव अङ्गभङ्ग बनाउने तथा मार्ने गर्दछ । यसले शान्ति खलल पार्छ । यो अत्यन्तै अमानवीय घातक हतियार हो । तसर्थ बारुदी सुरुङ्गमाथि प्रतिबन्ध लगाउने माग अत्यन्त जायज र मानविय छ, हरेक सभ्य नागरिक बारुदी सुरुङ्गमाथिको प्रतिबन्धको पक्षमा हुनु पर्दछ ।”^२

सोही गोष्ठिमा बोल्दै नेकपा एमालेका नेता भलनाथ खनालले भन्नुभयो, “बारुदी सुरुङ्ग एक अमानवीय हतियार हो... तसर्थ बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध अभियानमा नेपालले उत्साहकासाथ भाग लिनु पर्दछ । नेपाल ओटावा सन्धिको राज्य पक्ष बन्ने पर्छ ।”^३

^१ विस्तृत जानकारीको लागि बारुदी सुरुङ्ग अनुगमन प्रतिवेदन २००४ को पृष्ठ १०७३-१०७५ हेर्नुहोस् । मानव लक्षित बारुदी सुरुङ्गको प्रतिबन्धका सम्बन्धमा नेपालले धेरै पटक वक्तव्य दिने काम गरेपनि सुरक्षा फौजले हातहतियारको प्रयोग भने बढाइरहेको छ ।

^२ एन.सी.बी.एल.द्वारा आयोजित “बारुदी सुरुङ्ग: चुनौती र सम्भावनाहरू, ८-९ सेप्टेम्बर २००४” विषयक अन्तरक्रिया कार्यक्रममा उपप्रधान मंत्री श्री भरत मोहन अधिकारीको वक्तव्य ।

^३ एन.सी.बी.एल.द्वारा आयोजित “बारुदी सुरुङ्ग: चुनौती र सम्भावनाहरू, ८-९ सेप्टेम्बर २००४” विषयक अन्तरक्रिया कार्यक्रममा नेकपा (एमाले) का नेता तथा भू.पू. मंत्री श्री भलनाथ खनालको वक्तव्य ।

नेपाली कांग्रेस (प्रजातान्त्रिक) का नेता तथा राष्ट्रिय सभाको सामाजिक न्याय समितिका पूर्व अध्यक्ष जीवन प्रेम श्रेष्ठले भन्नु भयो, “ओटावा सन्धिमा सम्मिलन हुने सवाल एक सकारात्मक कदम हो..... यदि सरकार माओवादीबीच शान्ति वार्ता भए हामीले आचार संहितामा दुवै पक्षले बारुदी सुरुङ्गको प्रयोग बन्द गर्ने प्रत्याभूति दिने प्रस्ताव राख्नु पर्दछ ।”⁴

उक्त गोष्ठी नेपाललाई बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध सन्धिमा सम्मिलन हुन आह्वान गर्दै ६ बुँदे घोषणा पत्र जारी गरी टुङ्गिएको थियो जसमा सम्पूर्ण सहभागीहरूको सहमती रह्यो ।⁵

गोष्ठीमा नेपालका अधिकांश राजनीतिक नेतृत्वले बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध गर्ने सवालमा सकारात्मक सहयोग प्रदर्शन गरे पनि सन् २००५ को राजनीतिक अवस्थाले गर्दा ती नेताहरूको उक्त सवालमा प्रभाव पार्न सक्ने क्षमतालाई कुण्ठित गरेको छ ।

बहुदो ढ्ढ र रानीतिक अनिश्चितताको वातावरणमा पनि बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध अभियान नेपालले सरकार, विपक्षी राजनीतिक दलहरू, समुदायस्तर तथा सञ्चार माध्यमलाई व्यक्ति गर्ने कार्यहरू निरन्तर रूपमा गरिरह्यो । अक्टोबर २००४ को बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध सन्धि सम्बन्धी जागरण सप्ताहका बेला बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध अभियान नेपालका कार्यकर्ताहरूले नेपालको राजधानी काठमाण्डौमा मात्र केवल तीन घण्टामा २५,००० हस्ताक्षर सङ्कलन गर्न सफल भए ।⁶ बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध अभियान नेपालले १३ अक्टोबर २००४ मा प्रधानमन्त्री शेर बहादुर देउवालाई याचिका बुझायो र त्यसको भोलिपल्ट पत्रकार सम्मेलन पनि आयोजना गर्‍यो ।⁷

जून २००५ मा भएको एक घातक घटना पछि ‘द काठमाण्डु पोष्ट’ ले सरकारलाई बारुदी सुरुङ्गको प्रयोग बन्द गर्न तथा बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध सन्धिमा हस्ताक्षर गर्न र माओवादी विद्रोहीहरूलाई सार्वजनिक सडक लगाउतका अन्यत्र पनि बारुदी सुरुङ्गको प्रयोग नगर्न आह्वान गर्दै एक सम्पादकीय प्रकाशन गर्‍यो ।⁸

प्रयोग

सन् १९९६ मा शुरु भएको आन्तरिक ढ्ढको क्रममा सुरक्षाफौज तथा माओवादी विद्रोहीहरूले व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्ग तथा अल्पविकसित बिस्फोटक पदार्थहरू प्रयोग गर्दै आई रहेका छन् । संयुक्त राष्ट्र संघका अनुसार, “ढ्ढरत दुवै पक्षले प्रयोग गरेका बिस्फोटक पदार्थहरूबाट वर्षेनी सयौं लडाकू तथा नागरिकहरू घाइते हुनुका साथै उनीहरूको मृत्यु समेत भएको छ ।”⁹ जनवरी देखि अगष्ट २००३ सम्म भएको युद्ध विरामका बेला दुवैपक्षले बारुदी सुरुङ्ग तथा अन्य अल्पविकसित बिस्फोटक पदार्थको प्रयोग नगरे पनि युद्ध विराम भङ्ग भएपछि दुवै पक्षले तीव्र रूपमा बारुदी सुरुङ्गको प्रयोग गर्दै आएका छन् । यो क्रम श्री ५ ज्ञानेन्द्रले फेब्रुअरी २००५ मा शासन आफ्नो हातमा लिएपछि भन तीव्र भएको छ ।

सुरक्षाफौज

बारुदी सुरुङ्ग प्रतिवेदनले पहिलो पटक सन् १९९९ मा सरकारी सेनाद्वारा व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्ग प्रयोग भएको सूचकाङ्कको विवरण राखेको थियो तर सरकारी तथा सैनिक अधिकृतहरूले उक्त कुरा सन् २००२ मा मात्रै खुल्ला रूपमा स्वीकारेका थिए । यस्तो देखिन्छ कि सुरक्षा फौज-शाही नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी तथा सशस्त्र प्रहरी बलले सन् २००४ र

⁴ एन.सी.बी.एल.द्वारा आयोजित “बारुदी सुरुङ्ग: चुनौती र सम्भावनाहरू, ८-९ सेप्टेम्बर २००४” विषयक अन्तरक्रिया कार्यक्रममा नेपाली कांग्रेस (प्रजातान्त्रिक) का केन्द्रिय कार्यालयका मुख्य सचिव श्री जीवन प्रेम श्रेष्ठको वक्तव्य ।

⁵ एन.सी.बी.एल.द्वारा आयोजित “बारुदी सुरुङ्ग: चुनौती र सम्भावनाहरू, ८-९ सेप्टेम्बर २००४” विषयक अन्तरक्रिया कार्यक्रम को प्रतिवेदन www.nepal.icbl.org/summaryreport/summaryreport.html मा उपलब्ध छ । उक्त कार्यक्रममा उपप्रधान मन्त्री भरत मोहन अधिकारी, नेकपा (एमाले) का नेता भूलनाथ खनाल, भूपू. मन्त्री तथा नेपाली कांग्रेसका नेता चक्रप्रसाद वास्तोला, नेपाली कांग्रेस (प्रजातान्त्रिक) का नेता जीवन प्रेम श्रेष्ठ, राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टीका प्रवक्ता (हाल स्थानिय विकास सहायक मन्त्री) रोशन कार्की, शाही नेपाली सेना, मानव अधिकार संगठनहरू, पूर्व मन्त्री तथा संविधान आयोगका पूर्व सदस्य; एवम् एन.सी.बी.एल.का प्रतिनिधिहरू सहभागी हुनुहुन्थ्यो ।

⁶ राजधानीका आधा दर्जन मूल सडकहरूमा एन.सी.बी.एल.का स्वयंसेवकहरूले बारुदी सुरुङ्ग विरुद्धका प्लेकार्ड सहित १० मिटर कपडामा सर्वसाधारणको हस्ताक्षर संकलन गर्नुको साथै करिब १०० युवाहरूले बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्धका नाराहरू सहित साइकल चालीमा सहभागि भएका थिए ।

⁷ एन.सी.बी.एल. को रिपोर्ट हेर्नुहोस् www.nepal.icbl.org/MBT/awareness_week_2004.htm ।

⁸ “बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध गर,” *काठमाडौं पोष्ट*, ८ जून २००५ ।

⁹ संयुक्त राष्ट्र संघको, “नेपाल सी.ए.पि.,” मस्यौदा प्रतिवेदन २२ अगष्ट २००५ को पृष्ठ ३० ।

२००५ मा बारुदी सुरुङ्गको प्रयोग व्यापक बनाएका छन् । अप्रिल २००४ मा शाही नेपाली सेनाका प्रवक्ताले उल्लेख गरे अनुसार शाही नेपाली सेनाले द्वन्दको समयमा ९,५०० बारुदी सुरुङ्ग प्रयोग गरेको थियो ।^{१०}

शाही नेपाली सेनाका प्रतिनिधिहरूका अनुसार माओवादीद्वारा आक्रमण हुन सक्ने सुरक्षाफौज रहेको ठाँउहरू विशेषगरी सैनिक चौकी र व्यारेक, प्रहरी चौकी र अन्य प्रमुख निकायहरूमा सुरक्षाका लागि बारुदी सुरुङ्ग प्रयोग गरिन्छ । संयुक्त राष्ट्र संघले जनाए अनुसार “सुरक्षा फौजले सैनिकहरू रहेका स्थानहरू तथा पुल, बाँध र विजुलीका ठूला खम्बाहरू जस्ता पूर्वाधारहरू र सैनिक स्थलका काइदाका ठाँउ वरिपरि सुरक्षात्मक परिधिभित्र बारुदी सुरुङ्गको प्रयोग गरिएको हुन सक्छ ।”

सैनिक अधिकारीहरूले भनेका छन् की शाही नेपाली सेनाले वैज्ञानिक ढङ्गले होशियारि पूर्वक सङ्केत गरी आफ्ना इन्जिनियरहरूद्वारा मात्र बारुदी सुरुङ्ग प्रयोग गर्ने गर्दछ ।^{११} अगष्ट २००५ मा संयुक्त राष्ट्र संघले जनाए अनुसार “शाही नेपाली सेनाले सुरक्षा पद्धति र यथेष्ट सङ्केत प्रयोग गरि सैनिक स्थल वरिपरि मात्र बारुदी सुरुङ्ग विछ्याएको दावी गरेको छ । तर यसको प्रतिदावीमा शाही नेपाली सेनाले बारुदी सुरुङ्ग विछ्याएको स्थानमा तारबार नगर्ने, यसको खतरा बारे गाँउलेहरूलाई सधैं सचेत नगराउने, बारुदी सुरुङ्ग विछ्याएको ठाउँमा संकेत नराख्ने, उनीहरू स्थानान्तरण हुदाँ उक्त स्थान छोड्नु अघि ती बारुदी सुरुङ्गहरू हटाउने, निष्क्रिय पार्ने वा पड्काउने गर्दैन । तथ्यमा आधारित घटनाहरूले भने सुरक्षाफौज अन्य अङ्ग जस्तै सशस्त्र सुरक्षा बलले सुरक्षात्मक परिधि भित्र बारुदी सुरुङ्ग भन्दा अल्पविकसित विस्फोटक पदार्थहरूको प्रयोग बढी गर्ने र उनीहरूले त्यसको नक्शाङ्कन वा सङ्केत कम गर्ने कुराहरू दर्शाउँछन् ।”^{१२}

बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध अभियान नेपालको सेप्टेम्बर २००४ को एक गोष्ठीमा बोल्दै मेजर चन्द्र कुमार चन्दले भन्नुभयो, “हामी ५०-६० जना भन्दा कम सिपाही भएका दुर्गमस्थानहरूमा र माओवादीबाट अचानक आक्रमण हुनसक्ने नेपाल टेलिकम तथा नेपाल टेलिभिजनका रिपिटर स्टेशनहरूमा बारुदी सुरुङ्ग विछ्याउँछौं ।..... हामीले सम्पूर्ण बारुदी सुरुङ्ग वैज्ञानिक ढङ्गले विछ्याएका छौं । हामी कहिल्यै पनि बारुदी सुरुङ्ग यत्रतत्र छर्ने र होसियारी बिना विछ्याउने गर्दैनौं ।”^{१३}

मेजर चन्दले थप्नुभयो, “हामी कमाण्डबाट विस्फोटन हुने बारुदी सुरुङ्गमात्र प्रयोग गर्छौं । यदि तपाईंले त्यसमा दबाव दिनुभयो भने पनि ती पड्कदैनन् । तिनीहरू या त हामीले चाहेको अवस्थामा वा या त हामीले स्वीच थिच्यौं भने मात्र पड्कन्छन् ।” शाही नेपाली सेनाले विछ्याएको बारुदी सुरुङ्गको शिकार नागरिकहरू नहुने उहाँले दावी गर्नु भयो । उहाँले भन्नु भयो, “हामी विछ्याएका हरेक बारुदी सुरुङ्गको विवरण राख्छौं । बारुदी सुरुङ्गहरू विछ्याइएका ठाउँमा अङ्ग्रेजीमा 'M' लेखिएको हुन्छ । मानिसहरूले सजिलै देख्न सकिने गरी सूचनाहरू भुण्ड्याइएका हुन्छन् ।” यद्यपि चन्दले यो खुलासा गर्नु भयो कि रिपिटर स्टेशनहरू भिरालो र कठिन डाँडाहरूमा बनाइएका हुन्छन् । बारुदी सुरुङ्गहरू विछ्याइएका हुन्छन् तर पहिरोले बगाइ दिन्छ । बारुदी सुरुङ्गहरू साना हुन्छन् .... र पहिरो आँउदा सजिलैसंग बगेर जान्छन् । जब मानिसहरू घाँस काट्न जाँदा तिनीहरूको सम्पर्कमा पुग्छन् तब तिनीहरू विस्फोट हुन्छन् । यसलाई रोक्नका लागि हामी उपाएको खोजी गर्दछौं ।^{१४}

संयुक्त राष्ट्र संघले भनेको छ, “अग्ला स्थानमा रहेका पूर्वाधारहरू जस्तै विजुली ठूला खम्बाहरू वरिपरि बारुदी सुरुङ्ग विछ्याउँदा ती बगेर जाने र त्यसले बटुवाहरू र गाडीहरूलाई क्षति पुऱ्याउन सक्ने हुन्छ ।”^{१५}

¹⁰ एन.सी.बी.एल./माइन एक्सन यू.के.को संयुक्त टोलिले शाही नेपाली सेनाका उपरथी किरण समशेर थापा संग लिएको अन्तरवार्ता, काठमाडौं, १ अप्रिल २००४ ।

¹¹ संयुक्त राष्ट्र संघको, “नेपाल सी.ए.पि.,” मस्यौदा प्रतिवेदन २२ अगष्ट २००५ को पृष्ठ ३० ।

¹² एन.सी.बी.एल./माइन एक्सन यू.के.को संयुक्त टोलीले शाही नेपाली सेनाका उपरथी किरण समशेर थापा संग लिएको अन्तरवार्ता, काठमाडौं, १ अप्रिल २००४; एन.सी.बी.एल.द्वारा शाही नेपाली सेनाका प्रवक्ता एवं सहायक रथी दिपक गुरुङ्गसंगको टेलिफोन अन्तरवार्ता, काठमाडौं, २८ मार्च २००६ ।

¹³ संयुक्त राष्ट्र संघको, “नेपाल सी.ए.पि.,” मस्यौदा प्रतिवेदन २२ अगष्ट २००५ को पृष्ठ ३० ।

¹⁴ एन.सी.बी.एल.द्वारा आयोजित “बारुदी सुरुङ्ग: चुनौती र सम्भावनाहरू, ८-९ सेप्टेम्बर २००४” विषयक अन्तरक्रिया कार्यक्रममा शाही नेपाली सेनाका सेनानी (मेजर) चन्द्र कुमार चन्दको वक्तव्य ।

¹⁵ एन.सी.बी.एल.द्वारा आयोजित “बारुदी सुरुङ्ग: चुनौती र सम्भावनाहरू, ८-९ सेप्टेम्बर २००४” विषयक अन्तरक्रिया कार्यक्रममा शाही नेपाली सेनाका सेनानी (मेजर) चन्द्र कुमार चन्दको वक्तव्य ।

¹⁶ संयुक्त राष्ट्र संघको, “नेपाल सी.ए.पि.,” मस्यौदा प्रतिवेदन २२ अगष्ट २००५ को पृष्ठ ३० ।

चन्द्रको भनाइले यो इङ्गित गर्दछ कि नेपालले निरन्तर रुपमा व्यक्ति लक्षित तथा कमाण्डबाट विस्फोट हुने बारुदी सुरुङ्गको प्रयोग गर्दै आएको छ । सैनिक अधिकारीहरूले यो स्वीकारेका छन् कि नेपालले पूर्ण रुपमा विस्फोट हुने, टुक्रा-टुक्रा हुन र कमाण्डबाट विस्फोट हुने जस्ता घरेलु र आयातित बारुदी सुरुङ्गहरू प्रयोग गर्दै आएको छ ।¹⁷

सन् २००४ मा नेपाल सरकारले स्थानीय नागरिक लडाकूहरू जसलाई “माओवादी प्रतिकार समूह” अर्थात “गाँउ सुरक्षा बल” भनिन्छ तिनीहरूलाई उत्साहित गर्ने र हतियार उपलब्ध गराउने कार्य गर्‍यो । मे २००५ मा नवलपरासी जिल्लाको पक्लिहवाको गाउँ सुरक्षा बलले माओवादीको आक्रमणबाट गाउँलाई जोगाउनका लागि आफ्नो वरिपरि हरेक वडामा १७० जति घरेलु बारुदी सुरुङ्ग विछ्याएको स्वीकारेका छन् । उक्त बलका अनुसार उनीहरूले जम्मा १५०० त्यस्ता बारुदी सुरुङ्ग विछ्याएका थिए । यसका अध्यक्षले भने, “स्वीच थिचेर जुनसुकै बेला पनि ती बारुदी सुरुङ्गहरू विस्फोट गराउन सकिन्छ ।”¹⁸ उहाँका अनुसार गाँउमा ती बारुदी सुरुङ्ग बनाउनका लागि भारतबाट कच्चा पदार्थ ल्याइएको थियो । अर्को एक प्रतिवेदनको दावी अनुसार ती गाँउलेहरूले व्यक्तिको सम्पर्कले र कमाण्डले विस्फोटन हुने दुवै खालका बारुदी सुरुङ्गहरू भारतबाट केहि भागहरू भिकाइ बनाएका थिए ।¹⁹

गैत्राज्य सशस्त्र समूह

द्वन्द्व शुरु भएदेखि नै नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) विद्रोहीहरूले बढ्दो मात्रामा घरेलु बारुदी सुरुङ्ग तथा अल्पविकसित विस्फोटक पदार्थहरू प्रयोग गर्दै आएका छन् । संयुक्त राष्ट्र संघले अगष्ट २००५ मा जनायो “प्रारम्भिक निगरानीले जनाए अनुसार अधिकांश हताहत हुनेहरूमा सुरक्षा फौजले प्रयोग गरेको बारुदी सुरुङ्ग तथा अल्पविकसित विस्फोटक पदार्थबाट भन्दा पनि माओवादीहरूले बढ्दो रुपमा प्रयोग गरेको अल्पविकसित विस्फोटक पदार्थबाट बढी छ ।”²⁰ सञ्चार माध्यमको रिपोर्ट र बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध अभियान नेपालले सङ्कलन गरेको विवरण अनुसार २००४ मा नेपालका ७५ मध्ये ७३ जिल्लामा माओवादीद्वारा बारुदी सुरुङ्ग र अल्पविकसित विस्फोटक पदार्थ प्रयोग गरेको जनाइएको छ ।²¹ अक्टोबर २००३ माओवादी अध्यक्ष प्रचण्डले दावी गर्नु भयो, “सफल विद्युतीय धराप र बारुदी सुरुङ्ग दैनिक रुपमा विछ्याउनाले शत्रुलाई पूर्ण रुपमा छिन्न भिन्न पारेको छ ।”²²

माओवादी विद्रोहीहरूले मुख्यतया कमाण्डबाट विस्फोट हुने विस्फोटक पदार्थहरू प्रयोग गर्दछन् । शाही नेपाली सेनाका एक अधिकृतका अनुसार विद्रोहीहरूले रेडियो नियन्त्रित विस्फोटक पदार्थ विकास गरेका छन् जसमा जनकारी दिने यन्त्र (तार) को प्रयोग नहुने भएकोले हेरेर पत्ता लगाउन गाह्रो हुन्छ ।²³ संयुक्त राष्ट्र संघले जनाएको छ, “तूल र पुल्लामा राखिएका विस्फोटक पदार्थ बाहेका माओवादीले प्रयोग गर्ने विस्फोटक पदार्थहरू व्यक्तिको सम्पर्कले विस्फोटन हुने अत्यन्त न्यून छन् ।... युद्ध पश्चात् पनि विस्फोटन नभइ रहने पदार्थमा सकेट बम मुख्य हो जसले नागरिकहरू विशेषगरी बालबालिकालाई हानी पुऱ्याउन सक्दछ । सकेट बम ग्याभ्नाइज्ड पाइप सकेटबाट बन्ने हाते गिनेड हो । माओवादीहरूले पाइप बम, प्रेशर कुकुर बम, बाल्टिन बम जस्ता ठूला अल्पविकसित विस्फोटक पदार्थहरू भवनहरू, विजुलीका खक्वाहरू, टेलिफोनका रिपिटर स्टेशन तथा अन्य पूर्वाधारहरू ध्वस्त गर्न र सैनिक तथा नागरिक गाडीहरू जस्तै बस, एम्बुलेन्स आदिमा सडकमा एम्बुश थाप्नका लागि प्रयोग गर्दछन् । माओवादीले प्रयोग गर्ने अन्य अल्पविकसित विस्फोटक पदार्थहरूमा क्लेमोर र प्याकेट बम पर्दछन् जुन प्लाष्टिकको भोलामा पर्खाल पारिपट्टि सजिलैसंग फलन सकिन्छ । यस्ता अधिकांश उपकरणहरू कमाण्डबाट, टाइमर, रेडियो तरङ्ग र अन्य उपकरणबाट विस्फोट गराइएको देखिन्छ ।²⁴

¹⁷ शाही नेपाली सेनाका महासेनानी (कर्णेल) श्री दिपक गुरुङ्गसंगको अन्तरवार्ता, १३ फेब्रुअरी २००४ । हेर्नुहोस् नेपाली टाइम्स साप्ताहिक, २१-२७ नोभेम्बर २००३ मा प्रकाशित शाही नेपाली सेनाका महासेनानी श्री दिपक गुरुङ्गको भनाई ।

¹⁸ चेतन अधिकारी, “माओवादीबाट जोगिन गाउँभरि धराप,” *कान्तिपुर राष्ट्रिय दैनिक* / www.kantipuronline.com, ३१ मई २००५ ।

¹⁹ “गाउँलेहरू भिजिलान्ते बाट गाडिएको बारुदी सुरुङ्गबाट आतंकित,” *काठमाडौं पोष्ट*, ३१ मई २००५, www.kantipuronline.com/kolnews.php?&nid=41532; हेर्नुहोस् एमनेस्टी इन्टरनेशनल, “नेपाल: छिन्नभिन्न देश, क्षतविक्षत जीवन” जून २००५ को पृष्ठ ६ (एड. अनुसूचि/०६३/२००५)

²⁰ संयुक्त राष्ट्र संघको, “नेपाल सी.ए.पि.,” मस्यौदा प्रतिवेदन २२ अगष्ट २००५ को पृष्ठ ३० ।

²¹ “नेपालमा बारुदी सुरुङ्गको बढ्दो त्रास, भाग ५,” जनवरी-डिसेम्बर २००४ को डाटावेस । यो एन.सी.बी.एल. द्वारा नेपाली तथा अंग्रेजी पत्रिकाहरूबाट जम्मा गरिएको विगत ५ वर्षको डाटावेस हो । यसमा बारुदी सुरुङ्ग /आइ.ई. डिज. का विस्फोटनका समाचारहरू, माओवादीबाट खोसिएका, गाडिएका र राज्यबाट निष्क्य पारिएका त्यस सम्बन्धी घटनाको समाचार समावेस गरिएको छ ।

²² ने.क.पा. (माओवादी) द्वारा प्रकाशित सामयिक बुलेटिन नं.६, २५ अक्टोबर २००३,

www.insof.org/cpnm/minfobulletin/info_bu_6.htm ।

²³ जिल्ला सदरमुकाम धादिङ्गा सेनानी (मेजर) नरेन्द्र चन्द्र र एन.सी.बी.एल./जेनेभा कलका टोली बीचको बैठक, १२ जुलाई २००५ ।

²⁴ संयुक्त राष्ट्र संघको, “नेपाल सी.ए.पि.,” मस्यौदा प्रतिवेदन २२ अगष्ट २००५ को पृष्ठ ३० ।

लक्षित सैनिक अधिकारीहरु नजिक भएको अवस्थामा माओवादी विद्रोहीहरुले पटक-पटक कमाण्डबाट विस्फोट हुने पदार्थ विस्फोट गरी सर्वसाधारणलाई घाइते तुल्याउने तथा मार्ने गरेको पाइएको छ । ६ जून २००५ मा माओवादीहरुले चितवनको एक पुलमा विस्फोटन गरी यात्रु बाहक बसलाई लक्ष्य गरे जसमा ३९ नागरिकहरु मारिए र अन्य ७२ घाइते भए । यो घटनाको सर्वत्र निन्दा गरियो र माओवादीहरुले पछि सार्वजनिक रुपमा क्षमा याचना पनि गरे । माओवादी नेता प्रचण्डले उक्त घटनालाई 'गम्भीर गल्ती' को रुपमा व्याख्या गरे । उक्त विस्फोटक पदार्थ माओवादीहरुले उनीहरुले नै आब्हान गरौं यातायात बन्दको क्रममा राखिएको र विस्फोटन गराइएको थियो ।^{१५}

माओवादीहरुले जवरजस्ती रुपमा भर्ना गरेका बाल्य सैन्यहरुलाई बारुदी सुरुङ्ग विछ्याउन लगाइएको र सो क्रममा केही बालबालिकाहरु घाइते भएका र मारिएका विवरणहरु छन् ।^{१६} एक वरिष्ठ माओवादी कमाण्डरले ह्युमन राइट्स वाच अनुसन्धाताहरुलाई बताए कि नीजले आफ्नो क्षेत्रमा हरेक व्यक्तिलाई आक्रमणमा परिचालन गरेको र तयस क्रममा ५ देखि ७० वर्षसम्मकालाई परिचालन गरिएको बताएका छन् । ती पाँच वर्षका बच्चाहरुलाई के मा लगाउने योजना बनाउनु भएको छ त ? भनी सोधिएको प्रश्नमा उनले भने उनीहरुलाई सडकको छेउमा डेटोनेटर र कमाण्डबाट विस्फोट हुने बारुदी सुरुङ्ग दिएर राखिएको हुन्छ ।^{१७}

उत्पादन, ओसार-प्रसार र भण्डारण

जून २००३ मा शाही नेपाली सेनाका त्रिगोडियर जनरल कूल बहादुर खड्काले नेपालले व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्ग उत्पादन गर्ने गरेको निश्चित गरे ।^{१८} सरकारले भने उत्पादन गरिने बारुदी सुरुङ्गका प्रकार र तिनीहरुको उत्पादनस्थल बारे कुनै जानकारी दिएको छैन ।^{१९} एक अबकाश प्राप्त सरकारी अधिकारीले अगष्ट २००५ मा ल्याण्डमाइन मोनिटरलाई बताए अनुसार काठमाण्डौको दक्षिणमा पर्ने मकवानपुर जिल्लाको सुनाचरी भन्ने ठाँउका अवस्थित हतियार कारखानामा बारुदी सुरुङ्ग बनाइन्छ ।^{२०}

नेपालले व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्ग निर्यात गरेको भने अहिले सम्म जानकारीमा आएको छैन । सेनाका अनुसार नेपालले १९८० को दशकमा मुख्यतया भारत, चीन र पूर्व सोभियत युनियनबाट बारुदी सुरुङ्ग निर्यात गर्दथ्यो ।^{२१} नेपालको सुरक्षा फौजसंग भएको बारुदी सुरुङ्गको भण्डारणको आकार र बनावटबारे कुनै जानकारी नभए पनि सेनाले M14 / POMZ-2 र क्लोमोर टाइप व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्ग प्रयोग गरेको स्वीकारेको छ ।^{२२} सुरक्षा फौजले PMD-6 / Type 69 व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्ग सञ्चार माध्यमले जनाएको छ ।^{२३}

माओवादी विद्रोहीहरुले उल्लेख्य मात्रामा घरेलु बारुदी सुरुङ्ग र अल्पविकसित विस्फोटक पदार्थहरु उत्पादन गरेका छन् । सन् २००३ मा युद्ध शुरु भएपछि सुरक्षा फौजले विद्रोहीहरुका कैयौं हातहतियार उत्पादन गर्ने स्थलहरु सहित बारुदी सुरुङ्गहरु

²⁵ "नेपालका विद्रोहीहरुद्वारा बस आक्रमणको 'प्रायश्चित' र अनुसन्धान शुरु गर्ने," रेउटर्स (काठमाडौं), ७ जून २००५; "नेपालका विद्रोहीले बस आक्रमण प्रति 'क्षमा' मागे," बी.बी.सी. रेडियो, ७ जून २००५; एम्नेस्टी इन्टरनेशनल, "नेपाल: छिन्नभिन्न देश, क्षतविक्षत जीवन," जून २००५ पृष्ठ १० (एड अनुसूचि: ३१/०६३/२००५) ।

²⁶ एन.सी.वी.एल., "नेपालमा बारुदी सुरुङ्गको बढ्दो त्रास, भाग ५," जनवरी-डिसेम्बर २००४ को डाटावेस ।

²⁷ ह्युमन राइट्स वाचद्वारा माओवादीका वरिष्ठ कमान्डरसंग बर्दिया जिल्लामा लिइएको अन्तरवार्ता, मार्च २००५ ।

²⁸ उहाँले आई.सी.वी.एल. र एन.सी.वी.एल. का प्रतिनिधिहरूसंगको छलफलमा भन्नुभएको थियो, आई.सी.वी.एल.-गैर राज्य पक्ष समूहको प्रेस वक्तव्य, नेपाल मिशन, १५ जून २००३ । बारुदी सुरुङ्ग अध्ययन प्रतिवेदनले पहिले नै नेपालमा बारुदी सुरुङ्गको उत्पादनको बारेमा उल्लेख गरिसकेको थियो तर सेनाले त्यसलाई अस्वीकार गर्दै आयो । डिसेम्बर, २००२ मा जस्तै भरखरै त्यसले उहि कुरा दोहोर्‍याएको छ । हेर्नुहोस बारुदी सुरुङ्ग अध्ययन प्रतिवेदन २००३ को पृष्ठ ६५६ ।

²⁹ केहि श्रोतहरुले स्वयम्भू र सुन्दरीजलमा बारुदी सुरुङ्ग उत्पादन हुने अनुमान गरिएको सम्बन्धमा सहायक रथी श्री कुलबहादुर खड्काले उक्त कुरा इन्कार गर्दै शाही नेपाली सेनाको मूख्यालय नजिकै त्यस्तो कारखाना रहेको संकेत दिनुभयो, एन.सी.वी.एल.द्वारा बारुदी सुरुङ्ग अनुगमन प्रतिवेदन (एच.आर.डब्लु) मा पठाईएको ईमेल, १६ जुलाई २००३ ।

³⁰ गोप्य श्रोतसंगको अन्तरवार्ता, २० अगस्ट २००५ ।

³¹ शाही नेपाली सेनाका महासेनानी (कर्णेल) श्री दिपक गुरुङ्गसंगको अन्तरवार्ता, १३ फेब्रुअरी २००४ । हेर्नुहोस् नेपाली टाइम्स साप्ताहिक, २१-२७ नोभेम्बर २००३ मा प्रकाशित शाही नेपाली सेनाका महासेनानी (कर्णेल) श्री दिपक गुरुङ्ग को भनाई ।

³² शाही नेपाली सेनाका महासेनानी (कर्णेल) श्री दिपक गुरुङ्ग संगको अन्तरवार्ता, १३ फेब्रुअरी २००४ । हेर्नुहोस् नेपाली टाइम्स साप्ताहिक, २१-२७ नोभेम्बर २००३ मा प्रकाशित शाही नेपाली सेनाका महासेनानी (कर्णेल) श्री दिपक गुरुङ्ग को भनाई ।

³³ नेपाल राष्ट्रिय साप्ताहिक, वर्ष ४, अंक १७, १९ अप्रिल २००४; नेपाली टाइम्स साप्ताहिक, २१-२७ नोभेम्बर २००४; हिमालयन टाइम्स, ३ फेब्रुवरी २००४ ।

कब्जामा लिएका छन्।^{१५} शाही नेपाली सेनाले कब्जामा लिएको विद्रोहीहरूका विस्फोटक पदार्थहरूको जानकारी शाही नेपाली सेनाको वेब साईटमा दिइएको छ।^{१६} विद्रोहीहरूले पनि विस्फोटक पदार्थहरू र बारुदी सुरुङ्ग तथा अल्प विकसित विस्फोटक पदार्थ बनाउने सामाग्रीहरू नेपाल, भारत र तिब्बतबाट प्राप्त गरिरहेको जनाइएको छ।^{१७} विद्रोहीहरूले जबरजस्ती आफ्नो सैन्यमा भर्ना गरेका बाल सैन्यहरू विद्रोहीहरूको प्रशिक्षण शिविरमा अल्प विकसित विस्फोटक पदार्थ बनाउदै गर्दा मारिएको बताइएको छ।^{१८}

बारुदी सुरुङ्ग र यूएक्सओ (UXO) समस्या

यस प्रतिवेदनको प्रयोग सम्बन्धी खण्डमा नेपालमा बारुदी सुरुङ्ग र अविस्फोटित पदार्थको सङ्कलनबारे क्रियाकलापहरू विस्तृत रूपमा उल्लेख गरिएको छ। बारुदी सुरुङ्गहरू सैनिक स्थल नजिक तथा पूर्वाधारका वरिपरि पाइन्छन्। सैनिक अधिकारीहरूको दावी यो छ कि उनीहरूले प्रयोग गर्ने बारुदी सुरुङ्गहरू कमाण्डबाट सञ्चालित हुन्छन् र नक्साहरू राखिएका हुन्छन् र साथै जनाउ दिने सङ्केतहरू पनि हुन्छन्। तर भिराला ठाँउहरूमा राखिएका बारुदी सुरुङ्गहरू पहिरोले बगाउन सक्न र “मानिसहरू घाँस काट्न जाँदा त्यस्ता बारुदी सुरुङ्गको सम्पर्कमा आउँदा विस्फोट हुन्छ” भन्ने कुरा स्वीकारिएको छ।^{१९} शाही नेपाली सेनाले हेलिकप्टरबाट खसालेका बमहरू जुन तल भर्दा पनि विस्फोट हुँदैनन् तिनले केही क्षेत्रमा अविस्फोटित पदार्थको सङ्कलनलाई बढाएका छन्।^{२०}

माओवादी विद्रोहीहरूले सुरक्षा फौजलाई लक्षित गरी प्रयोग गरेका बारुदी सुरुङ्ग तथा अल्पविकसित विस्फोटक पदार्थहरूले गर्दा नागरिकहरू जोखिममा परेका र हताहत पनि भएका छन्।^{२१} माओवादी र सुरक्षा फौजबीच भिडन्त भएका स्थानमा बारुदी सुरुङ्ग तथा अविस्फोटित पदार्थहरू हुनसक्छन्।^{२२}

बारुदी सुरुङ्ग विच्छुयाइएका क्षेत्रहरू पहिचान गर्नाका लागि नेपालका हालसम्म नत कुनै सर्भेक्षण नत कुनै मूल्याङ्कन गरिएको जानकारीमा आएको छ।

बारुदी सुरुङ्ग हटाउने कार्य

नेपालमा बारुदी सुरुङ्ग हटाउने कुनै पनि औपचारिक कार्यक्रम छैन। सन् २००४ र २००५ को पूर्वाद्धमा संयुक्त अधिराज्यको सरकारले शाही नेपाली सेनालाई बारुदी सुरुङ्ग तथा अविस्फोटित पदार्थ हटाउने तालिम दिएको थियो। श्री ५ ज्ञानेन्द्रले १ फेब्रुअरी २००५ मा कार्यकारी अधिकार आफ्नो हातमा लिइबक्से पछि संयुक्त अधिराज्यले उक्त तालिम निलम्बन गरेको थियो।^{२३} तर अगष्ट २००५ मा यो संयुक्त अधिराज्यले छिट्टै नै शाही नेपाली सेनालाई अविस्फोटित पदार्थ निष्क्रिय पार्ने उपकरणहरू मानवीय सहायता अन्तर्गत उपलब्ध गराउने बताइएको थियो।^{२४}

बारुदी सुरुङ्गहरू निष्क्रिय वा नष्ट पारिएका औपचारिक विवरण हालसम्म नेपालमा उपलब्ध छैन। सञ्चार माध्यमबाट बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध अभियान नेपालले सङ्कलन गरेको विवरण अनुसार शाही नेपाली सेनाले २००४ मा नेपालका ४६

^{३४} एन.सी.बी.एल., “नेपालमा बारुदी सुरुङ्गको बढ्दो त्रास, भाग ५,” जेनवरी-डिसेम्बर २००४ को डाटावेस। हेर्नुहोस “ माओवादीको तालिम केन्द्र नष्ट,” काठमाडौं पोष्ट, ११ जुलाई २००५, www.kantipuronline.com।

^{३५} शाही नेपाली सेनाको वेबसाईट, www.rna.mil.np/news/php

^{३६} हेर्नुहोस नेपाल र भारतको लागि, बारुदी सुरुङ्ग अनुगमन प्रतिवेदन २००४ को पृष्ठ १०७९। तिब्बति अधिकारीले विस्फोटक पदार्थ तथा हतियारहरू माओवादीलाई आपूर्ति गर्ने गरेको आरोपमा सात जना व्यक्तिहरूलाई दुर्गम गाउँ लुम्देकमा गिरफ्तार गरिएको छ, जसमध्ये चार जना नेपाली व्यापारी थिए। काठमाडौं पोष्ट, २३ फेब्रुवरी २००४।

^{३७} एन.सी.बी.एल., “नेपालमा बारुदी सुरुङ्गको बढ्दो त्रास, भाग ५,” जेनवरी-डिसेम्बर २००४ को डाटावेस।

^{३८} एन.सी.बी.एल.द्वारा आयोजित “बारुदी सुरुङ्ग: चुनौती र सम्भावनाहरू, ८-९ सेप्टेम्बर २००४” विषयक अन्तरक्रिया कार्यक्रममा शाही नेपाली सेनाका सेनानी (मेजर) चन्द्र कुमार चन्दको वक्तव्य। हेर्नुहोस बारुदी सुरुङ्ग अनुगमन प्रतिवेदन २००४ को पृष्ठ १०७९।

^{३९} एन.सी.बी.एल., “नेपालमा बारुदी सुरुङ्गको बढ्दो त्रास, भाग ५,” जेनवरी-डिसेम्बर २००४ को डाटावेस।

^{४०} एन.सी.बी.एल.द्वारा आयोजित १० जिल्लाको लागि बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षा तालिम कार्यक्रमको सन्दर्भमा भएको सामुहिक छलफल, काठमाडौं, १५ डिसेम्बर २००४।

^{४१} रामेछाप जिल्लाका भूपू सांसद देवशंकर पौड्यालसंगको अन्तरवार्ता, ३ जुलाई २००५।

^{४२} बेलायती राजदुत केइथ ब्लोमफिल्ड संगको अन्तरवार्ता, बेलायती दुतावास, काठमाडौं, १ अप्रिल २००५।

^{४३} “छिट्टै संयुक्त अधिराज्यबाट बम निष्कृय पार्ने सामग्री आई पुग्ने” हिमालयन समाचार सेवा (काठमाडौं), १२ अगष्ट २००५, हेर्नुहोस www.thehimalyantimes.com

जिल्लामा विस्फोटक पदार्थ निष्क्रियता अन्तर्गत बारुदी सुरुङ्ग, अल्पविकसित विस्फोटक पदार्थ तथा अविस्फोटित पदार्थहरू निष्क्रिय बनाएको अर्थात हटाएको थियो।⁴⁴ बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध अभियान नेपालका अनुसार पुष्टि नभएको विवरणमा नागरिकहरूले आफूखुशी विस्फोटक पदार्थ निष्क्रिय पार्न खोजेको देखिन्छ।

बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षा

नेपालमा बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षा कार्यक्रमहरू संयोजन गर्ने सरकारी निकाय छैन। सन् २००४ मा युनिसेफ र यसका साझेदारहरूले अल्पविकसित विस्फोटक पदार्थ, अविस्फोटित पदार्थ तथा बारुदी सुरुङ्गबाट हुने घाउ-चोटपटक तथा मृत्युका सरोकार राख्ने मुख्य संस्थाहरूलाई समावेश गरी एक बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षा कार्य समूह गठन गर्न मद्दत गर्‍यो। उक्त कार्य समूहका सदस्यहरूमा सेभ द चिल्ड्रेन गठबन्धन, हयाण्डिक्वाप इन्टरनेशनल, वर्ल्ड एजुकेशन, केएर, वर्ल्ड भिजन, अन्तर राष्ट्रिय श्रम सङ्गठन तथा पाँच राष्ट्रिय संस्थाहरू जसमा एन.सी.बी.एल., पोर्टर्स प्रोग्रेस, चाइल्ड वर्कर्स अफ नेपाल, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी तथा सहारा छन्। उक्त कार्य समूहको एउटा लक्ष्य एकिकृत सामाजिक परिचालन अभियानको विकास सुनिश्चित गर्नु हो। जसमा बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षा सन्देशहरू एकिकृत बारुदी सुरुङ्ग हटाउने कार्य मापदण्डसंग मेलखाने बनाउनु हो।⁴⁵

बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षा कार्य समूह, रेडक्रसको अन्तर राष्ट्रिय समिति, युनिसेफ, वर्ल्ड एजुकेशन, एन.सी.बी.एल. र सहाराले सेभ द चिल्ड्रेन नर्वेको सहयोगमा २००४ मा बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षा सम्बन्धी क्रियाकलापहरूमा संलग्न भए।⁴⁶

मे २००४ अगाडि एन.सी.बी.एल.ले द्वन्द्व प्रभावित जिल्ला रामेछाप, धादिङ्ग, रुकुम, सल्यान र सिन्धुपाल्चोकका ४६० जनलाई सीमित बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षा प्रदान गर्‍यो। त्यसरी नै मे २००४ देखि फेब्रुअरी २००५को बीचमा रुकुम, रामेछाप, मोरङ, सल्यान, धादिङ्ग, दोलखा, बाँके, काभ्रेपलाञ्चोक, सिन्धुपाल्चोक र जाजरकोटमा जिल्ला स्तरमा सञ्चालित बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षामा थप ५२२ जनाले भाग लिए।⁴⁷ सहभागीहरूमा स्थानीय समुदायका नेता, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाका अधिकारीहरू, गाँउ विकास समिति र जिल्ला विकास समितिका अधिकारीहरू, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, जर्मन प्राविधिक सहयोग निकाय, नेपाल बार एशोसियशन र नेपाल पत्रकार महा संघका प्रतिनिधिहरू थिए।

सन् २००४ देखि मे २००५ सम्म एन.सी.बी.एल. द्वारा सहजीकृत बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षामा १० जिल्लाका १०० स्कूलका करिब २,१०० शिक्षक तथा विद्यार्थीहरू सहभागी थिए। यो कार्यक्रम प्राथमिक र माध्यामिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूलाई लक्षित गरी विद्यालय समयमा सञ्चालन गरिएको थियो। विद्यार्थीहरूलाई परिचय पुस्तिका वितरण गरिएको थियो। त्यसै गरी बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षा सम्बन्धी उक्त परिचय पुस्तिका स्थानीय पत्रकार, गैरसरकारी संस्था, सेना, प्रहरी, जिल्ला प्रशासन कार्यालय तथा शिक्षा मन्त्रालयका प्रतिनिधिहरूलाई पनि वितरण गरिएको थियो।⁴⁸

रुकुमको खारामा सुरक्षाफौज र माओवादीबीच भिडन्त भएपछि सेना र प्रहरीले स्कूलका विद्यार्थीहरूलाई परिचय पुस्तिका वितरण गरे। ती परिचय पुस्तिकाले अल्पविकसित विस्फोटक पदार्थ अथवा अविस्फोटित पदार्थहरू कस्ता हुन्छन् र यदि कुनै शंकास्पद वस्तु भेटिए त्यसलाई आफूले चालउनुको सट्टा सैनिकलाई सूचना दिन अनुरोध गर्दछ।⁴⁹

बारुदी सुरुङ्ग अविस्फोटित पदार्थ अथवा अल्पविकसित विस्फोटक पदार्थहरूको त्रास भएका स्थानहरूमा बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षा लागू गर्नाका लागि रेडक्रसको अन्तर्राष्ट्रिय समितिले नेपाल रेडक्रस सोसाइटीको आधारभूत क्षमता विकास गर्दैछ। यसको अर्थ बारी सुरुङ्ग हटाउने कार्यको आधारभूत तालिम/संयोजन क्षमतालाई प्रधान कार्यलयसंग एकिकृत गर्नु हो र सबैभन्दा प्रभावित जिल्लाहरूमा सेवा प्रदान गर्ने क्षमता सुदृढ गर्नु हो। हाल सञ्चालनमा भएका कार्यक्रमहरू युवा तथा प्राथमिक उपचार आकस्मिकता सम्बन्धी कार्य-मार्फत बारुदी सुरुङ्ग अविस्फोटित पदार्थ वा अल्पविकसित विस्फोटक पदार्थ सम्बन्धी जोखिम शिक्षा सबैभन्दा बढी प्रभावित क्षेत्रहरूमा प्रचार-प्रसार गरिने छ।⁵⁰

44 एन.सी.बी.एल., "नेपालमा बारुदी सुरुङ्गको बढ्दो त्रास, भाग ५," जेनवरी-डिसेम्बर २००४ को डाटावेस।

45 सुजन एतकिनबाट प्राप्त ईमेल, संचार शाखा-प्रमुख, युनिसेफ नेपाल, १५ अगष्ट २००५।

46 शाही नेपाली सेनाका महासेनानी (कर्णेल) श्री धनीदास कार्की संगको टेलिफोन अन्तरवार्ता, काठमाडौं, ५ मई २००५।

47 पूर्ण शोभा चित्रकारले दिएको जानकारी, एन.सी.बी.एल., २६ जुन २००५।

48 पूर्ण शोभा चित्रकारले दिएको जानकारी, एन.सी.बी.एल., २६ जुन २००५।

49 पूर्ण शोभा चित्रकारले दिएको जानकारी, एन.सी.बी.एल., २६ जुन २००५।

50 संयुक्त राष्ट्र संघको "नेपालका लागि एकीकृत अपिल-२००५/०६" काठमाडौं, १० अगष्ट २२० को पृष्ठ ३२।

सहभागीहरूलाई बारुदी सुरुङ्ग हटाउने कार्य तथा बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षाको अवधारणासंग परिचित गराउने उद्देश्यले जिनिभा इन्टरनेशनल सेन्टर फर ह्युम्यानटेरियन डिमाइनिङ्गले जून २००४ मा बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षा कार्य समूहको लागि एक कार्यशालाको आयोजना गर्‍यो । कार्य समूहका सदस्यहरूले बालबालिकालाई खतरा सम्बन्धी जनाउ दिनका लागि दुई पोष्टरहरू बनायो जुन अत्यन्त व्यापक रूपमा स्थलगत परीक्षण गरिएको थियो र पछि प्रकाशित भयो । स्थानीय समुदायले त्यस्ता सामग्रीहरू प्रदर्शन गर्नमा कुनै कठिनाई हुन्छ कि ? त्यसरी नै त्यसले माओवादी र सुरक्षा फौजबाट कुनै समस्या निम्त्याउँछ कि ? भनी परीक्षण गर्न ती पोष्टरहरू प्रयोग गरिएको थियो । केही जिल्लामा त्यस्ता सामग्री प्रदर्शन गर्न साँच्चिकै समस्या थियो । उक्त पोष्टरको एक अंश वर्ल्ड एजुकेशनले केही स्कूल र अनौपचारिक शिक्षा दिने स्थानहरूलाई ' विद्यालय शान्ति क्षेत्र' पाइला कार्यक्रम पनि थियो ।⁵¹ यो निष्कर्ष निकालिएको थियो कि भावी बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षा सम्बन्धी कार्यक्रम विद्यमान समावेशी तथा विकास कार्यक्रम भित्तै पार्नु पर्छ, नकि एक छुट्टै कार्यक्रम ।⁵²

स्वीस फाउण्डेशन फर माइन्स एक्शनको सहयोगमा मे २००५ देखि देशव्यापी रूपमा ६ महिनसम्म रेडियो र टेलिभिजनबाट बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षा सम्बन्धी जानकारी प्रसारण गरिएको थियो । त्यसरी नै २५ जिल्लाका विद्यालयहरूका लागि सोही संस्थाको सहयोगमा एक जिल्ला स्तरीय बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षा विकास गरियो । ३०,००० हाते पर्चा, ३००० अपिल, ४००० पोष्टर, ५००० स्टिकर र ८०,००० सचित्र परिचय पुस्तिकाहरू पनि वितरण गरिएको थियो ।⁵³

बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षा कार्य समूहले नेपालमा प्रभावकारी बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षा कार्यान्वयन चुनौतीहरू रहेको आल्याएको छ ।⁵⁴ माओवादी तथा सुरक्षा फौजको तर्फबाट सहयोग वा कम्तिमा युद्धविहिन अवस्था यो शिक्षा लागू गर्नाका लागि नितान्त आवश्यक छ । सुरक्षाफौज 'बारुदी सुरुङ्ग हटाउने कार्य' वा 'बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षा' जस्ता शब्दहरू रुचाउँदैनन् किनकि उनीहरूलाई यस्तो लाग्छ कि यसले माओवादीले विछ्याउने बारुदी सुरुङ्ग अथवा अल्प विकसित विस्फोटक पदार्थलाई नभई सुरक्षा फौजको हातहतियारमा मात्र केन्द्रित हुन्छन् ।

नेपालमा बारुदी सुरुङ्ग हटाउने नागरिक संस्थाको अभाव हुनु अर्को थप समस्या हो । बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षा कार्य समूहले यस्ता संस्थाहरूको खोजी गर्दैछ जुन दुवै पक्षका लागि 'इमान्दार मध्यस्थकर्ता' बन्न सकून् र बारुदी सुरुङ्ग बारुदी सुरुङ्ग हटाउनको लागि अनुरोध गर्ने मध्यस्थकर्ता बन्न सकून् । पम्परागत खतरा सङ्केत जस्तै खप्पर र हड्डीहरू टाँड पारेर राखिएको चिन्हले जनाउँछ, भन्ने नेपालमा त्यति राम्ररी थाहा छैन । त्यसैले गाँउमा बस्ने अधिकांश जनतालाई यसले खतरा जनाउँछ, भन्ने हेक्कै छैन । तसर्थ स्थानीय रूपमा 'खतराको सङ्केत' गर्ने चिन्ह पत्ता लगाउनु र त्यसलाई बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षासंग जोड्नु जरुरी छ ।

ठूलो क्षेत्रमा निरक्षरता, विविध जातीय भाषाहरू तथा द्वन्द्व प्रभावित क्षेत्रहरूमा विद्यालयको अभाव (जुन बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षाको केन्द्र हुन सक्थे) ले बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षालाई चुनौती दिएको छ । धेरै गाँउहरूमा विजुली छैन र त्यहाँ रेडियोको राष्ट्रिय प्रसारण पनि सुन्न सकिँदैन । दुर्गम क्षेत्रमा प्रत्यक्ष बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षा सञ्चालन गर्न निकै समय लाग्ने र चुनौतीपूर्ण छ ।⁵⁵

युनिसेफले जिनिभा इन्टरनेशनल सेन्टर फर ह्युम्यानटेरियन डिमाइनिङ्गले २००४ को नोभेम्बर र डिसेम्बरमा गरेको बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षा आवश्यकता मूल्याङ्कन मिसनलाई सहयोग गरेको थियो । जिनिभा इन्टरनेशनल सेन्टर फर ह्युम्यानटेरियन डिमाइनिङ्ग परामर्शदाताले नेपालमा बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षाको रणनीतिक आवरणको मस्यौदा तयार पार्न बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षाको कार्य समूहका सदस्यहरूसंग पनि काम गरेका थिए ।

डिपार्टमेण्ट फर इन्टरनेशनल डिभेलपमेण्ट, यूकेले युनिसेफलाई बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षा कार्य समूहको क्षमता विकास गर्न तथा बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षालाई अर्भ बढी विस्तार गर्न आर्थिक सहयोग प्रदान गरेको थियो । उक्त कार्य

⁵¹ बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षा समूहका सदस्यहरूले प्रस्तुत गरेका उपलब्धिहरू । यूनिसेफ नेपालका संचार शाखा-प्रमुख सुजन एतकिनले पठाएको ईमेल, १५ अगष्ट २००५ ।

⁵² बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षा समूहले बनाएको मस्यौदा रणनीति संरचनाबाट लिइएको जानकारी । यूनिसेफ नेपालकी संचार शाखा- प्रमुख सुजन एतकिनले पठाएको ईमेल, १५ अगष्ट २००५ ।

⁵³ पूर्ण शोभा चित्रकारले दिएको जानकारी, एन.सी.वी.एल., २८ जुन २००५ ।

⁵⁴ बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षा समूहले पहिचान गरे अनुरूप र संयुक्त राष्ट्र संघ, "नेपालको लागि एकीकृत अपिल-२००५/०६" काठमाडौं, १० अगष्ट २००५ को पृष्ठ ३२ मा व्याख्या गरिए अनुसार ।

⁵⁵ संयुक्त राष्ट्र संघ, "नेपालको लागि एकीकृत अपिल-२००५/०६" काठमाडौं, १० अगष्ट २००५ को पृष्ठ ३२ ।

समूहलाई सहयोग पुऱ्याउनका लागि युनिसेफ नेपालले सेप्टेम्बर २००५ मा आफ्नै कार्यालय भित्र बारुदी सुरुङ्ग हटाउने कार्य सम्बन्धी सम्पर्क व्यक्ति नियुक्त गर्‱यो ।^{१६} यसको तत्कालीन प्राथमिकता 'बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षा आकस्मिक भोला' तयार पार्नु थियो जुन अत्याधिक अविस्फोटित पदार्थको सङ्कलन भए पछिको अवस्थामा उपयोग गर्न सकिन्छ, र त्यस अगाडि नै तयारी अवस्थामा राख्न सकिन्छ ।^{१७}

लगानी र सहयोग

क्यानडाेले २००४ मा वकालतको लागि एन.सी.बी.एल.लाई क्यानेडियन डरल १९,६०७ सहयोग गर्‱यो ।^{१८} डिपार्टमेन्ट फर इन्टरनेशनल डिभेलपमेन्ट, यूकेले युनिसेफलाई अप्रिल २००४ देखि मार्च २००५ सम्म बारुदी सुरुङ्ग हटाउने कार्यको क्षमता अभिवृद्धिका लागि अमेरिकी डलर १४०,००० प्रदान गर्‱यो ।^{१९}

बारुदी सुरुङ्ग/अविस्फोटित पदार्थ/ अल्प विकसित बिस्फोटक पदार्थबाट भएको हताहत

नेपालमा बारुदी सुरुङ्ग/अविस्फोटित पदार्थ/अल्प विकसित बिस्फोटक पदार्थबाट हुने हताहतको तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने र ती बारे सार्वजनिक सूचना उपलब्ध गराउने कुनै औपचारिक संयन्त्र छैन । यद्यपि विभिन्न श्रोतहरूले उक्त समस्यको बारे केही सङ्केत उपलब्ध गराउँछन् ।

एन.सी.बी.एल.को २००४ को विवरण अनुसार नेपालमा बारुदी सुरुङ्ग/अविस्फोटित पदार्थ/ अल्प विकसित बिस्फोटक पदार्थबाट हताहत हुनेको संख्या १,४४५६ जसमध्ये ३८९ जना मारिएका र १०५६ जना घाइते भएका छन् । ती हताहत हुनेमध्ये ७०७ नागरिकहरू थिए जसमा १३४ बालबालिका र ८३ महिला छन् ।^{२०} पुराना धातुका चिजहरू र तारहरू खोज्ने, अविस्फोटित पदार्थहरू चलाउने, पैदल व साइकलमा यात्रा गर्ने, दाउरा खोज्न जाने, खल्ने तथा बस्तु चराउने काम गर्ने व्यक्तिहरू उक्त घटनामापरेका छन् ।^{२१}

सञ्चार माध्यमले गरेको अर्को विश्लेषण अनुसार जनवरीदेखि जून २००४ सम्मको अवधिमा द्वन्दसंग सम्बन्धित हताहतको संख्या ५७२ रहेको छ । जसमध्ये १३२ जना व्यक्ति अथवा गाडी लक्षित बारुदी सुरुङ्ग बिस्फोटनका २७ घटनामा परेका, ४५ जना मारिएका र ८७ जना घाइते भएका छन् ।^{२२}

२००४ मा विवरण प्राप्त भएका घटनाहरूमा बारुदी सुरुङ्ग र अल्प विकसित बिस्फोटक पदार्थ हटाउने वा निष्क्रिय पार्ने क्रममा कम्तिमा २ सुरक्षा अधिकारी मारिएको र अन्य १६ सुरक्षा अधिकारी घाइते भएका छन् ।^{२३}

२००५ मा पनि हताहत हुने क्रम जारी रह्यो । एन.सी.बी.एल.ले जून २००५ सम्ममा ५७२ जना बारुदी सुरुङ्ग, अविस्फोटित पदार्थ र अल्प विकसित बिस्फोटक पदार्थबाट हताहत भएको जनाएको छ । ती मध्ये १५६ जना मारिएका र ४०६ जना घाइते भएका छन् । हताहत हुने ४१३ नागरिकहरूमध्ये ७९ महिला र ५६ बालबालिका छन् ।^{२४}

^{१६} सुजन एतकिन संग लिइएको अन्तरवार्ता, युनिसेफ नेपाल, जेनेभा, १९ सेप्टेम्बर २००५ ।

^{१७} सुजन एतकिनबाट प्राप्त ईमेल, संचार शाखा-प्रमुख, युनिसेफ नेपाल, ३० जून २००५ ।

^{१८} बारुदी सुरुङ्ग विरोधी कार्यमा भएको लगानीको तथ्यांक आधार; माइन्स एक्सन टोली, क्यानाडाको वैदेशिक मामिलासंग सम्बन्धित एल्भान इसिकोज्लुबाट प्राप्त ईमेल, जून-अगष्ट २००५ । २००४ को सालाखाला विनिमय दर: यू.एस.डलर १ = क्यानेडियन डलर १.३०१७, संघीय संचिती, विनिमय दरको सूचि (वार्षिक), ३ जनवरी २००५ ।

^{१९} सुजन एतकिनसंग लिइएको अन्तरवार्ता, युनिसेफ नेपाल, जेनेभा, १९ सेप्टेम्बर २००५ ।

^{२०} एन.सी.बी.एल. ले संसदका सदस्यहरू, सरकारी कर्मचारीहरू, सेना तथा प्रहरी, स्थानीय राजनीतिक नेताहरू, मानव अधिकारकर्मीहरू, पत्रकारहरू, संचार माध्यम, पीडितहरू, स्थानीय जनता तथा अन्य संस्थाहरूसंग अन्तरवार्ता लिएर तथ्यांक जम्मा गर्छ । बम, ग्रिनेड, एम्बुस, र बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध सन्धिले प्रतिबन्ध नलगाएका अन्य हतियारहरूबाट भएका घटनाहरू समेत जम्मा संख्यामा समावेश छन् । विप्लवत जानकारीको लागी हेर्नुहोस् www.nepal.icbl.org

^{२१} यसमा समाविष्ट जानकारीहरू स्थानीय संचार माध्यमहरूमा प्रकाशित समाचारको विश्लेषण गरी एवम् एन.सी.बी.एल. का नेटवर्क सदस्यहरूबाट, बारुदी सुरुङ्ग अनुसन्धानकर्ताहरूबाट र विभिन्न राजनीतिक पार्टीहरूबाट प्राप्त जानकारीका आधारमा तयार पारिएको हो ।

^{२२} सुजन एतकिनबाट प्राप्त ईमेल, युनिसेफ नेपाल, ७ सेप्टेम्बर २००५ । यो युनिसेफको आधिकारिक विचार होइन ।

^{२३} एन.सी.बी.एल., "नेपालमा बारुदी सुरुङ्गको बढ्दो त्रास, भाग ५," जेनवरी-डिसेम्बर २००४ को डाटाबेस ।

^{२४} एन.सी.बी.एल. ले संसदका सदस्यहरू, सरकारी कर्मचारीहरू, सेना तथा प्रहरी, स्थानीय राजनीतिक नेताहरू, मानव अधिकारकर्मीहरू, पत्रकारहरू, संचार माध्यम, पीडितहरू, स्थानीय जनता तथा अन्य संस्थाहरूसंग अन्तरवार्ता लिएर तथ्यांक जम्मा गर्छ ।

अप्रिल ९.....मा दुई रुसी पर्यटकहरु उनीहरुचढेको गाडी छहरे सडक..... काठमाण्डौबाट ७५ किमि पर बारुदी सुरुङ्गमा परी घाइते भएका थिए ।^{६५}

नेपालमा बारुदी सुरुङ्गबाट हताहत हुनेको कूल संख्या अज्ञात छ । जनवरी १, २००२ देखि युनिसेफले बिस्फोटन सम्बन्धी सबै घटनाका विवरण सङ्कलन गर्नको लागि नेपालका प्रमुख समाचार संस्थाहरूसंग सहकार्य गर्दै आएको छ । बारुदी सुरुङ्गको समस्यालाई उचित ढङ्गले सम्बोधन गर्ने उद्देश्यले उक्त सान्दर्भिक तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न लागेको हो ।^{६६}

सेप्टेम्बर २००५ मा ह्याण्डिक्याप इन्टरनेशनलले बिस्फोटनका घटनाहरु र हताहत हुनेहरुको निगरानी गर्ने उद्देश्यले एक सम्भाव्यता अध्ययन गर्‍यो ।^{६७} बारुदी सुरुङ्ग/अबिस्फोटित पदार्थ/अल्प विकसित बिस्फोटक पदार्थबाट हुने बिस्फोटनका घटना र हताहतबाट कुन समूह बढी खतरामा छ भन्ने कुनै वृहत् विश्लेषण अहिलेसम्म भएको छैन ।

एन.सी.बी.एल. ले जनवरीदेखि मार्च २००५ सम्म गरेको २१ घटनाको विश्लेषणअनुसार १२ घटनामा जानीजानी बिस्फोटक पदार्थ चलाउनाले र बाँकी ९ जना नजानिकन बिस्फोटक पदार्थ सक्रिय बनाउँन खोज्दा वा नजिक पुग्दा भएको देखिएको छ । यी निष्कर्षहरुले कुनै शंकास्पद बारुदी सुरुङ्ग/अबिस्फोटित पदार्थ वा अल्पविकसित बिस्फोटक पदार्थहरु भेटिएमा के गर्ने भन्ने आधारभूत सूचना उपायहरुको आवश्यकता भएको जानिएको छ ।^{६८}

घाइते वा घटनाबाट जीवितलाई सहयोग

सरकारले घटनापश्चात आपतकालीन उद्धार, निःशुल्क औषधी उपचार र प्रोस्थेटिक, आर्थिक सहयोग, प्रशासनिक र सरसामान अस्पतालहरुलाई उपलब्ध गराउने बताईएको छ । तर यसरी उपलब्ध गराईने सहयोगहरु आवश्यकता पूरा गर्न अपुग हुने बताईएको छ ।^{६९} भेरी अञ्चल अस्पताल, वीर अस्पताल, त्रिभुवन विश्व विद्यालय शिक्षण अस्पताल, दीपेन्द्र प्रहरी अस्पताल, वीरेन्द्र प्रहरी अस्पताल, पोखरा क्षेत्रीय अस्पताल, वीपी कोइराला स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान र पाटन अस्पताल लगायत ८ अस्पतालहरुले बारुदी सुरुङ्ग /अबिस्फोटक पदार्थ/अल्पविकसित बिस्फोटक पदार्थबाट हताहत हुनेहरुलाई सहायता उपलब्ध गराउँछन् । अस्पतालमा भर्ना गरिएकाहरुलाई अस्पतालले निःशुल्क उपचा, औषधी र खाना उपलब्ध गराउँछन् । यी सहायताका बाबजुद पनि बारुदी सुरुङ्गबाट घाइते भई बाँचेकाहरुले अझै निकै समस्याहरु भोग्नु परेको बताइएको छ । त्यस्ता असुविधाहरुमा सरकारी अस्पतालमा शैयाको अभाव, फिजियोथेरापी र अन्य पूर्नस्थापनाका सुविधाका अभाव, अर्थोपेडिक उपकरणका नाजुक अवस्था र सामाजिक तथा आर्थिक पुनर्स्थापनाका अवसरहरुका अभाव आदि छन् । केही घाइतेहरु एक वर्षभन्दा पनि लामो समयसम्म अस्पतालमा भर्ना भई बसेको बताइएको छ भने अरु केही असुरक्षाको डरले उपचार पछि पनि घर फर्किन मानेका छन् । यसले गर्दा अस्पताललाई थप बोझ बढेको छ ।^{७०}

२००४ मा रेडक्रसको अन्तर्राष्ट्रिय समितिले दुन्दमा घाइते भएका १०० भन्दा बढी व्यक्तिहरुको यातायत वा सर्जरी उपचारको रकम उपलब्ध गरायो र काठमाण्डौ र नेपालगञ्ज अवस्थित उपचार केन्द्रहरुलाई औषधी र अन्य सामग्रीहरु उपलब्ध गरायो । रेडक्रसको अन्तर्राष्ट्रिय समितिले १५० सर्जनहरुको लागि युद्ध सर्जरी विषयमा एक विचार गोष्ठीको र स्वास्थ्य क्षेत्रमा कार्यरतहरुका लागि युद्धमा घाइते भएकाहरुको औषधी तथा हेरचाह सम्बन्धी गोष्ठीहरु पनि आयोजना गर्‍यो । २००४ मा २०१ युद्धमा घाइते भएका व्यक्तिहरुले रेडक्रसको अन्तर्राष्ट्रिय समितिले सहयोग गरेका दुई अस्पतालबाट उपचार प्राप्त गरे ।^{७१}

काठमाण्डौको भृकुटीमण्डपस्थित नेपाल अर्थोपेडिक अप्लायन्स सेन्टरमार्फत डिसेबल्ड रिलिफ फण्डले प्रोस्थेटिक/अर्थोटिक उपकरणहरु तथा सहायक उपकरणहरु उपलब्ध गराउँछ । ह्याण्डिक्याप इन्टरनेशनलको सहयोगमा स्तर बढाइएको उक्त केन्द्रले वर्षेनी करिब ६०० मानिसलाई सहयोग गर्दछ । २००४ मा उक्त केन्द्रले ४८ प्रोस्थेसिस, २५०

^{६५} “नेपालमा बारुदी सुरुङ्ग बिस्फोटनबाट २ रिसियन समेत ६ को मृत्यु, २८ घाइते,” *पि.टि.आई.*, काठमाण्डौ, १० अप्रिल २००५ ।

^{६६} सुजन एतकिन ले बारुदी सुरुङ्ग अनुगमन (एच.आई.) लाई पठाएको ईमेल, यूनिसेफ नेपाल, २ सेप्टेम्बर २००५ ।

^{६७} सुजन एतकिन संग लिइएको अन्तरवार्ता, यूनिसेफ नेपाल, जेनेभा, १९ सेप्टेम्बर २००५ ।

^{६८} पूर्णशोभा चित्रकारले दिएको जानकारी, एन.सी.बी.एल., २८ जून २००५ ।

^{६९} एन.सी.बी.एल., “नेपालमा बारुदी सुरुङ्गको बढ्दो त्रास, भाग ५,” जेनवरी-डिसेम्बर २००४ को डाटाबेस ।

^{७०} एन.सी.बी.एल. र ल्याण्डमाइन एक्शन यू.के. द्वारा भेरी अञ्चल अस्पतालका निर्देशक दुर्गाप्रसाद प्रधान संग लिइएको अन्तरवार्ता, नेपालगंज, ३० मार्च २००५; विप्लुत जानकारीको लागि हेर्नुहोस बारुदी सुरुङ्ग अनुगमन प्रतिवेदन २००४ को पृष्ठ १०८१-१०८२ ।

^{७१} आई.सी.आर.सी., “वार्षिक प्रतिवेदन २००४,” जेनेभा, जून २००५ को पृष्ठ १५७-१५८ ।

क्लीलचेयर, १५ तीनपाङ्गे साइकल, १३७ क्रचेच, २५० सेतो छडी र ७२ अरु सहयोगी उपकरणहरु वितरण गर्ने योजना बनाएको थियो ।^{१२}

पोखरास्थित ग्रीन पासवर हस्पिटल र रिह्याविलिटेशन सेन्टरलाई सहयोग गर्न रेडक्रसको अन्तर्राष्ट्रिय समितिले एक नयाँ भौतिक पुर्नस्थापना कार्यक्रम शुरु गर्‍यो । यस कार्यक्रम अर्न्तगत नेपाल रेडक्रस सोसाइटीको सहयोगमा रेडक्रसको अन्तर्राष्ट्रिय समितिले सामग्रीहरु, केही माग (पूर्जाहरु), उपकरणहरु प्रोस्थेटिक प्राविधिकहरुलाई तालिम उपलब्ध गरायो । २००४ मा रेडक्रसको अन्तर्राष्ट्रिय समितिले युद्धमा घाइते भएका ७८ जना नागरिकहरुलाई उपचार गर्दा लागेको खर्च उपलब्ध गरायो । त्यसरी नै उनीहरुको यातायात खर्च तथा उपचारको बेला लागेको खाने र बस्ने खर्च पनि उपलब्ध गरायो । २००४ मा उक्त (केन्द्र) सेन्टरले ६६ प्रोस्थेटिक्स, १ अर्थोसिस, ८८ क्रचेच र १ क्लीलचेयर पनि बनाउने वा बढ्ने काम गर्‍यो । यसरी वितरण गरिएका सामग्री मध्ये १७ प्रतिशत युद्धमा परी अपाङ्ग भएकाहरुलाई दिइएको थियो ।^{१३}

भगवान महावीर विकलाङ्ग सहयता समिति नाम गरेको एक भारतीय गैर सरकारी संस्थाले सीमित श्रोत भएका अङ्ग काटिएका व्यक्तिहरुलाई लक्षित गरी जयपुर फुट प्रोस्थेसिस उत्पादन गर्दछ । र यसले २००५ सम्ममा नेपालमा २०० सहयोगी उपकरणहरु वितरण गरिसकेको छ ।^{१४}

काठमाण्डौंमा पनि अन्य प्रोस्थेटिक सुविधाहरु उपलब्ध छन् तर धेरै बारुदी सुरुङ्गबाट घाइते भएकाहरु उपचार गर्न काठमाण्डौंमा ७ दिनसम्म बस्नुपर्ने भएकोले आउने-जाने तथा खाने-बस्ने खर्च समेत पनि जुटाउन सक्दैनन् ।^{१५}

अपाङ्गहरुलाई पुर्नस्थापन गराउन, चेतना बढाउन र उनीहरुको अधिकार र आवश्यकताहरु बारे पैरवी गर्न ह्याण्डीडियाप इन्टरनेशनलले नेपालका १२ जिल्लाका ४७ गैरसरकारी संस्थालाई सहयोग गर्दछ । यस्ता सवालहरुमा विकाशमा अपाङ्गता समुदायमा आधारित शैली र विषेश प्रकारका सेवाहरु (जसमा भौतिक पुर्नस्थापना र सेवामाथिको पहुँच बढाउने) जस्ता कुराहरु पर्दछन् ।^{१६}

एन.सी.बी.एल. ले २००४/०५ मा द्वन्दबाट प्रभावित ५५ जना बालबालिकालाई स्कूलको खर्च उपलब्ध गराउँछ । ती मध्ये केही बारुदी सुरुङ्ग/अल्प विकशित बिस्फोटक पदार्थ/अबिस्फोटित पदार्थबाट घाइते भई बाँचेका वा त्यस्ता व्यक्तिका बालबालिकाहरु पनि छन् ।

नैरोबिमा नोभेम्बर-डिसेम्बर २००४ मा भएको घाइतेहरुको शिखर सम्मेलन र पहिलो पुनरावलोकन सम्मेलनमा नेपालका दुई बारुदी सुरुङ्गबाट घाइते व्यक्तिहरुले भाग लिएका थिए ।

अपाङ्गता नीति र व्यवहार

अपाङ्ग व्यक्ति (संरक्षण तथा कल्याण) ऐन, १९८२ र अपाङ्ग व्यक्ति (संरक्षण तथा कल्याण) नियम, १९९४ ले अपाङ्ग व्यक्तिहरुको यातायात, रोजगार, शिक्षा तथा राज्यले उपलब्ध गराउने अन्य सेवाहरु माथिको अधिकारको संरक्षण गर्दछन् । यद्यपि कानुनहरुको पूर्ण रुपले कार्यान्वयन नभएको र अपाङ्ग व्यक्तिहरुमाथि भेदभाव गरिएको बताइएको छ । अपाङ्ग व्यक्तिहरुका समस्याहरुप्रति महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय जिम्मेवार छ ।^{१७}

राष्ट्रिय समन्वय समितिले राष्ट्रिय अपाङ्गता नीति तयार पारेको छ तर सरकारले अहिलेसम्म यो पारित गरेको छैन ।^{१८}

72 “डी.आर.एफ. क्रियाकलापहरुको प्रस्तुति,” ८ अप्रिल २००४, <http://disabled.8k.com/activity.html> वाट १६ अगष्ट २००५ मा लिइएको ।

73 आई.सी.आर.सी. शारीरिक पुनर्स्थापना कार्यक्रम, “वार्षिक प्रतिवेदन २००४,” जेनेभा, जुलाई २००५ को पृष्ठ ३०, ४४ ।

74 “विदेशी मुलुकहरुमा जयपुर फुट फिटमेन्ट्स,” www.jaipurfoot.org/05_fcamp.asp वाट १६ अगष्ट २००५ मा लिइएको ।

75 हेर्नुहोस् बारुदी सुरुङ्ग अनुगमन प्रतिवेदन २००४ को पृष्ठ १०८२ ।

76 एच.आई. नेपालका कार्यक्रम निर्देशक जाँ-बर्टान्ड लेबुनबाट प्राप्त ईमेल, १४ सेप्टेम्बर २००४ ।

77 संयुक्त राज्य अमेरिकाको राज्य विभागद्वारा तयार पारिएको, “नेपालको मानव अधिकार अभ्यास प्रतिवेदन-२००४,” वासिङ्टन डी.सी., २८ फेब्रुअरी २००५; हेर्नुहोस् अपाङ्गता सम्बन्धी एसिया-प्यासिफिक केन्द्रको, “देश परिचय: नेपाल अधिराज्य,” www.apcdproject.org/countryprofile/nepal/ वाट ५ सेप्टेम्बर २००५ मा लिइएको ।

78 “अपाङ्ग व्यक्तिहरु सम्बन्धी सरकारी नीति र राष्ट्रिय योजना,” www.apcdproject.org/countryprofile/nepal/ वाट ५ सेप्टेम्बर २००५ मा लिइएको ।

पत्ता लगाइएका प्रमुख कुराहरु

बारुदी सुरुङ्ग अनुगमन प्रतिवेदन २००५ का अनुसार बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध सन्धि तथा बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध सन्धि तथा बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध अभियानले व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्गको अन्त्य गर्ने तथा संसारका हरेक क्षेत्रमा मानिसहरु अङ्गभङ्ग हुने र मृत्यु हुनबाट जोगाउने तर्फ राम्रो प्रगति गरिरहेको छ । यद्यपि महत्वपूर्ण चुनौतीहरु भने नभएका होइनन् ।

बारुदी सुरुङ्ग अनुगमन प्रतिवेदनको यो संस्करणले सय भन्दा बढी देशमा भएका प्रगति तथा चुनौतीहरु जसमा बारुदी सुरुङ्गबाट सबैभन्दा बढी प्रभावित देशहरु जहाँ व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्गका ठूला भण्डारहरु छन् र घटदो अल्पसंख्यक देशहरु जसले अहिलेसम्म पनि बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध सन्धिमा हस्ताक्षर गरेका छैनन् तिनीहरु बारे विस्तृत विवरण राख्छ । बारुदी सुरुङ्ग अनुगमन प्रतिवेदन २००५ ले बारुदी सुरुङ्ग अनुगमन प्रतिवेदन २००४ को वार्षिक अध्यावधि प्रदान गर्दछ जसमा संसारका हरेक देशको १९९९ देखि २००४ को प्रगतिको पुनरावलोकन पनि पर्दछ ।

बारुदी सुरुङ्ग अनुगमन प्रतिवेदन २००५ को विवरण संकलन गर्ने अवधि मे २००४ देखि मे २००५ सम्म रहेको छ तर सम्पादकहरुले जूनदेखि सेप्टेम्बर २००५ सम्मका महत्वपूर्ण घटनाहरु पनि समावेश गरेका छन् । बारुदी सुरुङ्ग विरोधी कार्यहरु तथा यसबाट हताहत हुनेहरुको तथ्याङ्कसंग तुलना गरिएका छन् ।

व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्गको बढ्दो अन्तर्राष्ट्रिय बहिष्कार

३० सेप्टेम्बर २००५ सम्ममा १४७ देशहरु बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध सन्धिको राज्य पक्ष भईसकेका छन् भने अन्य ७ देशले हस्ताक्षर गरेका छन् तर अनुमोदन गर्न बाँकी छ । यो संसारका देशहरुको तीन चौथाई संख्या हो । अधिल्लो बारुदी सुरुङ्ग अनुगमन प्रतिवेदनदेखि यताको अवधिमा इथियोपिया, भूटान, लाट्विया, भानुआटु उक्त सन्धिमा सम्मिलन भएका छन् । यी मध्ये इथियोपिया एक बारुदी सुरुङ्ग प्रभावित मुलुक हो जहाँ हालैका वर्षहरुमा व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्गको प्रयोग उल्लेख्य थियो । यसका अतिरिक्त:

- युकेन लगायत अन्य धेरै देशहरु पनि यस सन्धिको अनुमोदन वा यसमा सम्मिलन हुन गम्भीर रुपमा सोचिरहेका छन् ।
- यस सन्धिको राज्य पक्ष नभएका देशहरुले पनि सन्धि मुकाविककै कदमहरु चालेका छन् ।
- बढ्दो संख्याका गैर राज्य सशस्त्र समूहहरुले पनि व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्गमाथिको प्रतिबन्धलाई आत्मसात गरेका छन् ।

यसबाट यो पुष्टि हुन्छ कि एक नयाँ अन्तर्राष्ट्रिय मान्यताको विकास हुँदैछ ।

प्रथम पुनरावलोकन सम्मेलन

बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध सन्धिको महत्वपूर्ण प्रथम पुनरावलोकन सम्मेलन जसलाई “बारुदी सुरुङ्गमुक्त नैरोबी शिखर सम्मेलन” पनि भनिन्छ यो २९ नोभेम्बरदेखि ३ डिसेम्बर २००४ मा केन्यामा भएको थियो । ३ डिसेम्बर १९९७ मा क्यानाडाको ओटावामा बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध सन्धिमा हस्ताक्षर खुल्ला गरेपछि भएको सबैभन्दा ठूलो र उच्चस्तरीय भेला हो । उक्त बैठकले बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध अभियानको अविच्छिन्न तथा सजीवता प्रदर्शन गर्नुका साथै सरकार तथा गैरसरकारी संस्थाहरुको बारुदी सुरुङ्ग सम्बन्धी समस्या समाधान गर्ने दीर्घकालीन प्रतिबन्धता पनि व्यक्त गर्‍यो । राज्य पक्षहरुले नैरोबी कार्य योजना लागू गर्न सहमति जनाए जसले ५ वर्षको लागि गरिने प्रयासलाई निर्देशन गर्दछ ।

चुनौतीहरुको विश्वव्यापीकरण

४० मुलुकहरु जसले भण्डारण गरेका व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्गहरु जोड्ने हो भने १६ करोड हुन आउँछ । तिनीहरु अझैपनि बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध सन्धिको दायरामा आउन सकेका छैनन् । तिनीहरु मध्ये संयुक्त राष्ट्र संघका सुरक्षा परिषद्का ५ सदस्य राष्ट्रहरु (चीन, रसिया र संयुक्त राज्य अमेरिका) मध्यपूर्वका अधिकांश देशहरु, पूर्व सोभियत गणतन्त्रका अधिकांश देशहरु र एसियाका धेरै मुलुकहरु पर्दछन् ।

राज्य पक्ष तथा हस्ताक्षर गर्ने देशहरुद्वारा व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्गको उपयोग

बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध सन्धिको राज्यपक्षहरु तथा यसमा हस्ताक्षर गर्ने राष्ट्रहरुले व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्गको प्रयोग गरेको प्रमाण वा गम्भीर अभियोग लागेको भेटिएको छैन । यस सन्धिको राज्य पक्षहरुले सन्धिको अनुमोदन गर्नु पूर्व व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्गहरु प्रयोग गर्ने गरेकाले यो उल्लेखनीय छ । त्यस्ता प्रयोगकर्ताहरुमा उक्त सन्धिमा हस्ताक्षर गर्ने र नगर्ने दुवै पर्दछन् ।

चार देशका सरकारद्वारा प्रयोग जारी

यो प्रतिवेदनको अवधिमा कम्तीमा तीन देशका सरकार: मियान्मार, नेपाल र रसियाले व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्गको प्रयोग जारी राखे । जर्जियाको सरकारले अस्वीकार गरेपनि उसले २००४ मा व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्ग प्रयोग गरेको प्रमाण पाइएको छ ।

गैरराज्य सशस्त्र समूहहरुद्वारा व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्गको प्रयोग जारी

कम्तीमा १३ देशका विद्रोही समूहहरुले व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्ग प्रयोग गरेको बताइएको छ । (यसरी प्रयोग गर्ने समूहहरु २००३ मा १६, २००२ मा ११ र २००१ मा १४ थियो ।) ती देशहरुमा बर्मा (मियान्मार) बुरुण्डी, कोलम्बिया, जर्जिया, भारत, इराक, नेपाल, पाकिस्तान, फिलिपिन्स, रसिया (चेचेन्या, दागेस्तान र उत्तरी ओसेटिया लगायत), सोमालिया, टर्की र युगाण्डा पर्दछन् । यकिन वा पुष्टि नभएका र सोनो मात्रामा प्रयोग भएका अन्य देशहरुमा अफगानिस्तान, इजिप्ट, श्रीलङ्का र यमन छन् ।

यसै प्रतिवेदनको अवधिमा व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्गको प्रयोग विद्रोहीहरुले गरेकाले पाकिस्तान पनि यो सूचिमा परेको छ । यस अवधिमा भूटान, बोलिमिया, प्रजातान्त्रिक गणतन्त्र कङ्गो र पेरुका गैर राज्य समूहहरुले व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्गको प्रयोग नगरेकाले ती देशहरुलाई सो सुरुङ्ग प्रयोगकर्ताको सूचिबाट हटाइएको छ ।

घटदो उत्पादन

कम्तीमा ३८ राष्ट्रहरुले व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्गको उत्पादन बन्द गरेका छन् । ती देशहरुमा ३३ बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध सन्धिको राज्य पक्ष र ५ गैर राज्य पक्ष (इजिप्ट, फिनल्याण्ड, इराक, इजरेल र पोल्याण्ड) छन् । इजिप्ट र इराकलाई उत्पादकहरुको सूचिबाट यसैवर्ष हटाइएको थियो । इजिप्टले प्रथम पुनरावलोकन सम्मेलनमा सो सुरुङ्गको उत्पादन रोक्ने बताएको थियो भने इराकले संयुक्त बमबारीमा २००३ मा आफ्ना उत्पादन गर्ने कारखानाहरु नष्ट पारेको पुष्टि गरेको थियो ।

जारी उत्पादन

बारुदी सुरुङ्ग अनुगमन प्रतिवेदनले व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्ग उत्पादन गर्ने १३ देशहरु पहिचान गरेको छ । तिनीहरुले या त अहिले नै उत्पादन गरिरहेका छन्, या त भविष्यमा उत्पादन गर्ने अधिकार सुरक्षित गरिराखेका छन् । बर्मा, चीन, क्यूबा, भारत, उत्तर कोरिया, दक्षिण कोरिया, नेपाल, पाकिस्तान, रसिया, सिङ्गापुर, संयुक्त राज्य अमेरिका तथा भियतनाम यस्ता देशहरु हुन् ।

व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्गको व्यापारमा विश्वव्यापी यथार्थ प्रतिबन्ध

व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्गको गैर कानूनी ओसार-पसार तथा अस्वीकृत व्यापार विश्वभरी नै अत्यन्त न्यून विन्दुमा भरेको छ । विश्वव्यापी यथार्थ प्रतिबन्धलाई कडा बनाइएको कारण व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्गको ओसार-पसार भएको कुनै ठोस प्रमाण फेला परेको छैन ।

भण्डारण गरिएका लाखौं व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्ग नष्ट

गत वर्षको बारुदी सुरुङ्ग अनुगमन प्रतिवेदन यता राज्य पक्षले भण्डारण गरेको ४००,००० व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्ग नष्ट गरेका छन् । गैर राज्य पक्षहरुमा चीन लगायतले यसका अतिरिक्त ठूलै संख्यामा व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्गहरु नष्ट गरेका छन् । यो प्रतिवेदनको अवधिमा ६ राज्य पक्ष देशहरुले भण्डारण गरेका व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्गहरु नष्ट गर्ने कार्य पूरा गरिसकेका छन् । त्यसरी नष्ट गर्ने देशहरुमा बङ्गलादेश, कोलम्बिया, मरिटानिया, तान्जानिया, युरग्वे र जाम्बिया पर्दछन् । ६९ राज्य पक्ष मुलुकहरुले नष्ट गर्ने कार्य पूरा गरेका छन् । यसका अतिरिक्त गिनी-बिसाउले अक्टोबर २००५ र अल्जेरियाले नोभेम्बर २००५ सम्ममा त्यस्ता बारुदी सुरुङ्गहरु नष्ट गरि सक्ने आशा गरिएको छ ।

राज्य पक्षहरूले सामूहिक रूपमा ३ करोड ८३ लाख (३८.५ मिलियन) ३ करोड ८५ लाख (३,८५,००,०००) व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्गहरू नष्ट गरेका छन् ।

गैर राज्य पक्षद्वारा लाखौं बारुदी सुरुङ्ग भण्डारण

बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध सन्धिमा हस्ताक्षर गरेका राज्यहरूले करिब ७० लाख व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्गहरू भण्डारण गरेको अनुमान छ । ती मध्ये यूक्रेनले ५९ लाख ५० हजार र पोल्याण्डले ९ लाख ९६ हजार ८ सय ६० त्यस्ता बारुदी सुरुङ्गहरू भण्डारण गरेका छन् ।

बारुदी सुरुङ्ग अनुगमन प्रतिवेदनले बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध सन्धिमा हस्ताक्षर नगर्ने मुलुकहरूले करिब १६ करोड व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्गहरू भण्डारण गरेको अनुमान गरेको छ । ती देशहरूमा चीन (करिब ११ करोड), रसिया (२ करोड ६५ लाख), संयुक्त राज्य अमेरिका १ करोड ४ लाख पाकिस्तान (करिब ६० लाख), भारत (करिब ४०-५० लाख) र दक्षिण कोरिया (२० लाख) छन् । रसियाले पहिलो पटक आफ्नो कूल भण्डारण गरेको बारुदी सुरुङ्गको संख्या बताएको छ ।

तालिम र विकासका लागि धेरै बारुदी सुरुङ्गको सञ्चय

बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध सन्धिको धारा-३ को अपवाद अन्तर्गत १४७ राज्य पक्ष देशहरू मध्ये ७४ मुलुकहरूले २ लाख ४८ हजार भन्दा बढी व्यक्ति लक्षित बारुदी सुरुङ्गहरू राखेका छन् । यस प्रतिवेदनको अवधिमा बुरुण्डी, सर्बिया र मन्टिनिग्रो, तथा सुडान र टर्की यसरी बारुदी सुरुङ्ग राख्ने मुलुकहरूको सूचिमा थपिएका छन् । यसरी राखिएका बारुदी सुरुङ्गहरू मध्ये एक तिहाई ५ राज्य पक्ष देशहरूले नै राखेका छन् । ती देशहरू हुन्: ब्राजिल, अल्जेरिया, बङ्गलादेश, स्वेडेन र टर्की । कम्तीमा ६४ राज्य पक्ष देशहरूले भने यसरी बारुदी सुरुङ्ग नराख्ने निर्णय गरेका छन् ।

पारदर्शिताको विवरण

बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध सन्धिअनुसरा राज्यपक्ष देशहरूले शुरु मै पेश गर्नु पर्ने पारदर्शी विवरणको संख्यामा २००४ मा ९६ प्र तिशतले वृद्धि भएको छ । (यो वृद्धि दर २००३ मा ९१ प्रतिशत थियो ।) तर ३० सेप्टेम्बर २००५ सम्म सन्धिले व्यवस्था गरे अनुरूपको सो विवरण नबुझाउने देशहरूको संख्या ६ थियो ।

सन्धिमा व्यवस्था गरे मुताविकको वार्षिक अध्यावधिक विवरण पेश गर्ने २००३ को तुलनामा २००४ मा खस्कँदो रियो । (यसको प्रतिशत २००३ मा ७८ थियो भने २००४ मा ६५ प्रतिशतमा झर्‍यो ।)

गैर राज्य पक्ष श्रीलङ्का जून २००५ मा स्वेच्छिक पारदर्शी विवरण पेश गर्‍यो । यस्तो विवरण पेश गर्ने अन्य गैर राज्य पक्ष मुलुकहरूमा बेलारुस, क्यामरून, गाम्बिया, लिथुआनिया, लाट्भिया, पोल्याण्ड र युक्रेन छन् । अर्को एक सवागतयोग्य कदममा धेरै गैर राज्य पक्ष मुलुकहरूले स्वेच्छिक पारदर्शी विवरण पेश गर्ने आफ्ना आकाङ्क्षा व्यक्त गरेका छन् ।

धेरै देशहरू अबै बारुदी सुरुङ्ग प्रभावित

बारुदी सुरुङ्ग अनुगमन अनुसन्धानले कम्तीमा ८४ देशहरू तथा स्वायत्त राष्ट्रको रूपमा अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता नपाएका अन्य ८ मुलुकहरू केही हदसम्म बारुदी सुरुङ्ग/अविस्फोटित विस्फोटक पदार्थहरूबाट प्रभावित भएको पहिचान गरेको छ । त्यस्ता मुलुकहरू मध्ये ५४ वटा बारुदी सुरुङ्ग प्रतिबन्ध सन्धिको राज्यपक्ष छन् ।

बारुदी सुरुङ्ग विरोधी कार्यक्रमको विस्तार

२००४ मा ३७ राज्य तथा क्षेत्रका बारुदी सुरुङ्गबाट प्रभावित १३५ वर्ग किलोमिटर क्षेत्रबाट बारुदी सुरुङ्गहरू हटाइयो । यसका अतिरिक्त अविस्फोटित विस्फोटक पदार्थबाट प्रभावित १७० वर्ग किलोमिटर क्षेत्रफल युद्ध क्षेत्र सफाई अन्तर्गत सफा गरियो । यसरी बारुदी सुरुङ्ग विछ्याइएको सबैभन्दा ठुलो क्षेत्रफल (३३.३ वर्ग किलोमिटर) अफगानिस्तानले र (३२ वर्ग किलोमिटर) क्याम्बोडियाले सफा गरे । अङ्गोला, क्रोएसिया, इथियोपिया, इराक, मोजाम्बिक र पोल्याण्डमा गरि ५ वर्ग किलोमिटर भन्दा बढी बारुदी सुरुङ्ग विछ्याइएका भूमि २००४ मा सफा गरिएको थियो ।

धारा-५ को अन्तिम मितिभित्र बारुदी सुरुङ्ग सफाई पूरा गर्ने कार्य

केवल ३ राज्य पक्ष देशहरू (कोष्टारिका, जिवुटी र होण्डुरस) ले मात्र डिसेम्बर २००४ भित्र बारुदी सुरुङ्ग विच्छयाएका क्षेत्रहरूबाट बारुदी सुरुङ्गहरू हटाउने कार्य पूरा गरेको जनाएको छ । जिवुटीले आफूलाई बारुदी सुरुङ्ग मुक्त भन्दा पनि बारुदी सुरुङ्ग सुरक्षित देशको रूपमा घोषणा गरेको छ ।

केही राज्य पक्ष देशहरू धारा-५ अनर्तगतको अन्तिम म्याद पूरा गर्ने बाटोमा रहेका देखिदैनन् । १४ राज्यपक्ष देशहरू मध्ये ८ २००९ को अन्तिम म्याद पूरा गर्ने देखिदैन । यस्ता देशहरूमा बोस्निया र हर्जगोभिना, चाड, क्रोएसिया, डेनमार्क, नाइजेर, स्वाजिल्याण्ड, थाइल्याण्ड र संयुक्त अधिराज्य छन् । क्याम्बोडियालाई भने बारुदी सुरुङ्ग पूर्ण रूपले सफाई गर्न १ मार्च २०१० को अन्तिम म्याद दिइएको छ ।

धेरै देशमा मात्र बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षाको विस्तार

धेरै देशहरूमा बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षाको विस्तार भयो र बारुदी सुरुङ्ग हटाउने तथा बारुदी सुरुङ्ग विरोधी कार्यक्रमहरूसंग एकीकृत गरिएका छन् तर बारुदी सुरुङ्ग अनुगमन प्रतिवेदनले २००४-०५ मा ६१ देश तथा ६ क्षेत्रमा बारुदी सुरुङ्ग जोखिम शिक्षा सञ्चालन गरेको विवरण राखेको छ । ती देशहरू मध्ये ४ राज्यपक्ष र २० गैरराज्य पक्ष छन् ।

धेरै देशमा मात्र हताहत

२००४-०५ मा ५८ देशहरूमा र ८ क्षेत्रहरूमा बारुदी सुरुङ्ग तथा अविस्फोटित बिस्फोटक पदार्थहरूबाट हताहत नयाँ घटनाहरू भए । (यस्ता देशका संख्या गतवर्षको तुलनामा ८ ले कमी आएको छ भने क्षेत्रमा एकले वृद्धि भएको छ ।) यो अवधिमा चार नयाँ देशहरूमा हताहत भएको विवरण प्राप्त भएको छ । ती देशहरू बेलारुस, जिवुटी, एलसाल्माडोर र भेनेज्वेला हुन् । र ताइवानमा विगतका वर्षहरूमा यस्ता हताहतको घटना भएको विवरण छैन । विगतमा बारुदी सुरुङ्ग/अविस्फोटित बिस्फोटक पदार्थबाट हताहत भएका देशहरूमा २००४-०५ त्यस्तो घटना नभएको जनाइएको छ । यी देशहरूमा बोलिभिया, चिली, इण्डोनेसिया, केन्या, किर्गिस्तान, लाइबेरिया, म्यासिडोनिया, मलावी, नमिबिया, नाइजेर, पेरु र युक्रेन छन् ।

हताहत जारी रहँदा अझ बढी बारुदी सुरुङ्गका शिकार भएकाहरूलाई सहयोगको जरुरत छ

बारुदी सुरुङ्गबाट अति प्रभावित केही देशहरूमा बारुदी सुरुङ्ग/अविस्फोटित बिस्फोटक पदार्थहरूबाट हुने हताहतको संख्यामा उल्लेख्य रूपमा कमी आएको छ । भरपर्दो तथ्याङ्कको कमी र कम विवरणलाई मध्यनजर गर्दा बारुदी सुरुङ्ग अनुगमन प्रतिवेदनले हरेक वर्ष बारुदी सुरुङ्ग/अविस्फोटित बिस्फोटक पदार्थबाट हताहत हुनेको संख्या १५,००० देखि २०,००० रहेको अनुमान गरेको छ । यद्यपि महत्वपूर्ण तथ्य भनेको के हो भने बारुदी सुरुङ्गबाट घाइते भई बाँचेको संख्या बढ्दो छ र धेरै देशमा यसरी घाइते भई बाँचेकाहरूलाई आवश्यक पर्ने सहायता अपुग छ ।

चौबीस वटा राज्यपक्ष देशहरूमा बारुदी सुरुङ्गबाट घाइते भई बाँचेहरूको संख्या उल्लेख्य मात्रामा भएको पहिचान गरिएको छ । यी चौबीस देशहरूमा अफगानिस्तान, अल्बेनिया, बोस्निया र हर्जगोभिना, बुरुण्डी, क्याम्बोडिया, चाड, कोलम्बिया, क्रोएसिया, प्रजातान्त्रिक गणतन्त्र कङ्गो, एल साल्माडोर, इरिट्रिया, इथियोपिया, गिनी-बिसाउ, मोजाम्बिक, निकारागुवा, पेरु, सेनिगला, सर्बिया र मोन्टिनिग्रो, सुडान, ताजिकिस्तान, थाइल्याण्ड, युगाण्डा तथा यमन छन् । यो प्रतिवेदनको अवधिमा पेरुमा बाहेक अरु सबै देशहरूमा बारुदी सुरुङ्ग/अविस्फोटित बिस्फोटक पदार्थबाट हताहत भएको घटनाका विवरणहरू प्राप्त भएका छन् । प्रथम पुनरावलोकन सम्मेलनमा सबै राष्ट्रहरूले बारुदी सुरुङ्गबाट घाइते भई बाँचेकाहरूलाई सहयोग गर्नु आफ्नो उत्तरदायित्व भएको स्वीकारेका थिए ।

बारुदी सुरुङ्ग विरोधी कार्यक्रमको लागि सहयोग बढ्दो

२००४ मा बारुदी सुरुङ्ग विरोधी कार्यक्रमको लागि प्राप्त अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग कूल ३९ करोड ९० लाख अमेरिकी डलर थियो । उक्त सहयोग २००३ मा ३३ करोड ९० लाख र २००२ मा ३२ करोड ४० लाख अमेरिकी डलर थियो । यो सहयोग बढ्नुको मुख्य कारणमा अमेरिकी डलरको घट्दो मूल्य पनि हो । चार ठूला हाताहरूमा संयुक्त राज्य अमेरिका (९ करोड ६५ लाख अमेरिकी डलर) यूरोपियन कमिसन (७ करोड १४ लाख अमेरिकी डलर) जापान (४ करोड २८ लाख अमेरिकी डलर) र नर्वे (३ करोड ४३ लाख अमेरिकी डलर) छन् । सहायता बढाउने देशहरूमा जापान (२ करोड ९८ लाख अमेरिकी डलर थप) संयुक्त राज्य अमेरिका (१ करोड ५९ लाख अमेरिकी डलर थप) द नेदरल्याण्डस् (७९ लाख अमेरिकी डलर थप) र नर्वे (५० लाख ७६ हजार अमेरिकी डलर थप) छन् । यूरोपियन कमिसनबाट प्राप्त सहयोग अमेरिकी डलर ६९ लाखले बढ्यो । यो बढ्नुको मूल कारण विनिमय दरमा भएको बिसङ्गतिले हो । नत्र यूरोमा कुनै वृद्धि भएको छैन ।

२० मुख्य दाताहरू मध्ये २००४ मा आधा जतिले बारुदी सुरुङ्ग विरोधी कार्यक्रमको लागि कम सहयोग उपलब्ध गराए । यस्ता देशमा अष्ट्रेलिया, क्यानाडा, बेल्जियम, फिनल्याण्ड, फ्रान्स, जर्मनी, ग्रीस, इटली, स्वेडेन र संयुक्त राज्य अमेरिका पर्दछन् ।

बारुदी सुरुङ्ग प्रभावित देशहरूद्वारा बढी राष्ट्रिय कोष परिचालन

केही बारुदी सुरुङ्ग प्रभावित देशहरूले २००४ मा बारुदी सुरुङ्ग विरोधी कार्यक्रमको लागि भेरै नै राष्ट्रिय श्रोतहरू लगानी गरे । क्रोएसियाले (३ करोड ४ लाख अमेरिकी डलर), बोस्निया र हर्जगोभिनाले (९८ लाख अमेरिकी डलर), मोजाम्बिकले (७९ लाख अमेरिकी डलर बराबरको सहयोग), इथियोपियाले (४० लाख अमेरिकी डलर) र यमनले (३५ लाख अमेरिकी डलर) लगानी गरे ।

बारुदी सुरुङ्ग विरोधी कार्यक्रमको लागि सहायता प्राप्त गर्नेहरू

२००४ मा सबैभन्दा बढी बारुदी सुरुङ्ग विरोधी कार्यक्रमको लागि सहयोग पाउने देशहरूमा अफगानिस्तान (९ करोड १८ लाख अमेरिकी डलर), इराक (५ करोड ८७ लाख अमेरिकी डलर) क्याम्बोडिया (४ करोड १६ लाख अमेरिकी डलर), अङ्गोला (२ करोड ८० लाख अमेरिकी डलर), श्रीलङ्का (दुई करोड ३६ लाख अमेरिकी डलर), बोस्निया र हर्जगोभिना (एक करोड ८८ लाख अमेरिकी डलर) र सुडान (१ करोड पचास लाख अमेरिकी डलर) छन् । कम्तीमा पनि २४ अन्य बारुदी सुरुङ्ग प्रभावित देश तथा क्षेत्रफलले पनि बारुदी सुरुङ्ग विरोधी कार्यक्रमको लागि २००४ मा १० लाख अमेरिकी डलर भन्दा बढी सहयोग प्राप्त गरे ।

बारुदी सुरुङ्ग विरोधी कार्यक्रमको लागि बढ्दो सहयोग पाउने देशहरूमा क्याम्बोडिया (२ करोड ४६ लाख अमेरिकी डलर थप), अफगानिस्तान (१ करोड ६६ लाख अमेरिकी डलर थप), बोस्निया र हर्जगोभिना (८४ लाख अमेरिकी डलर थप), श्रीलङ्का (७८ लाख अमेरिकी डलर थप) सुडान (५५ लाख अमेरिकी डलर थप), इराक (३७ लाख अमेरिकी डलर थप) र अङ्गोला (२७ लाख अमेरिकी डलर थप) छन् । त्यसरी नै क्रोएसिया, जोर्डन, लाओस, सोमालिया, र भियतनामले पनि थप दश लाख अमेरिकी डलरको सहयोग प्राप्त गरे ।

मोजाम्बिक (३३ लाख अमेरिकी डलर कम), इरिट्रिया (२० लाख अमेरिकी डलर कम), अजरबैजान (२१ लाख अमेरिकी डलर कम) र निकारागुवा (३३ लाख अमेरिकी डलर कम) ले पाउने सहयोगमा भने कमी भएको छ ।